1. ULUSAL İSLAM FELSEFESİ SEMPOZYUMU

İSKENDERİYE'DEN BAĞDAT'A: GEÇ ANTİK FELSEFENİN İSLAM DÜNYASINA İNTİKALİ VE YORUMLANIŞI

PROGRAM VE ÖZET KİTAPÇIĞI

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
1. Ulusal İslam Felsefesi Sempozyumu

İskenderiye'den Bağdat'a: Geç Antik Felsefenin İslam Dünyasına İntikali ve Yorumlanışı

26-27 Ekim 2026

Program ve Özet Kitapçığı

Yayına Hazırlayan
M. Cüneyt Kaya
Fatma Karaismail
Halid Metin Yolcu

Yayın Yılı: 2026
Yayın Yeri: İstanbul
Yayın Türü: E-Kitap

ISBN: 978-625-00-4897-9

Bu sempozyum TÜBİTAK tarafından desteklenen "Bağlamı İçinde İbn Sînâ: Hayatı, Şahsî İlişkileri ve Yazışmaları Etrafında İbn Sînâ'yı Yeniden Konumlandırmak" başlıklı proje (125K818) kapsamında düzenlenmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

1. Ulusal İslam Felsefesi Sempozyumu

İskenderiye'den Bağdat'a:

Geç Antik Felsefenin İslam Dünyasına İntikali ve Yorumlanışı

26-27 Ekim 2026

Program ve Özet Kitapçığı

KURULLAR VE KATILIMCILAR

Düzenleme Kurulu

M. Cüneyt Kaya (İstanbul Üniversitesi)
Cemalettin Ergün (İstanbul Üniversitesi)
M. Halit Çelikyön (İstanbul Üniversitesi)
Fatma Karaismail (Marmara Üniversitesi)
Adnan Gürsoy (Kocaeli Üniversitesi)
Halid Metin Yolcu (Sakarya Üniversitesi)
Nisanur Çekmece (İstanbul Üniversitesi)
Hatice Kübra Yörük (İstanbul Üniversitesi)

Bilim Kurulu

Ahmet Çapku (Kırklareli Üniversitesi)
Ali Tekin (Yalova Üniversitesi)
Burak Şaman (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Cahid Şenel (İstanbul Üniversitesi)
Eşref Altaş (Marmara Üniversitesi)
Ferruh Özpilavcı (Marmara Üniversitesi)
Gürbüz Deniz (Ankara Üniversitesi)
Hatice Toksöz (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Hümeyra Özturan (Marmara Üniversitesi)
Hüseyin Sarıoğlu (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
İbrahim Halil Üçer (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Kamuran Gökdağ (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Mehmet Fatih Birgül (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Müfit Selim Saruhan (Ankara Üniversitesi)
Murat Demirkol (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Mustakim Arıcı (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Ömer Mahir Alper (İstanbul Üniversitesi)
Ömer Türker (Marmara Üniversitesi)
Sümeyye Parıldar (İstanbul Üniversitesi)

Katılımcılar

Abdürrezzak Sevindik (Şırnak Üniversitesi)

Ahmet Göksu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Alaattin Tekin (Dicle Üniversitesi)

Ali Durusoy (Marmara Üniversitesi)

Ali Tekin (Yalova Üniversitesi)

Aliye Güler (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)

Beheşti Zehra Kubilay Ay (Ankara Üniversitesi)

Cemalettin Ergün (İstanbul Üniversitesi)

E. Burak Şaman (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Fatma Karaismail (Marmara Üniversitesi)

Ferruh Özpilavcı (Marmara Üniversitesi)

Feyza Nalcı İpekyüz (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Furkan Soylu (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Halid Metin Yolcu (Sakarya Üniversitesi)

Harun Takcı (Amasya Üniversitesi)

Hatice Toksöz (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Hilal Altındağ (Gaziantep Üniversitesi)

Hümeyra Özturan (Marmara Üniversitesi)

İbrahim Halil Üçer (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

İlhan Kutluer (Marmara Üniversitesi)

İlyas Altuner (Iğdır Üniversitesi)

İshak Arslan (Marmara Üniversitesi)

Kübra Bilgin Tiryaki (Marmara Üniversitesi)

Kübra Oğuz (Gaziantep Üniversitesi)

Kübra Şenel (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

M. Cüneyt Kaya (İstanbul Üniversitesi)

Muhittin Macit (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Musab Ensar Ertürk (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Mustakim Arıcı (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Nurettin Yakışan (Bingöl Üniversitesi)

Rıza Tevfik Kalyoncu (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Salih Doğu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Sümeyye Aydın Kots (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Sümeyye Parıldar (İstanbul Üniversitesi)

Yasin Ramazan Başaran (Boğaziçi Üniversitesi)

Yusuf Arıkaner (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

SEMPOZYUM PROGRAMI

26 Ekim 2026

10.00-10.30 Açılış

1. Oturum: İntikalin Kanalları, Çerçevesi ve Metodolojisi - 10.30-12.30

Oturum Başkanı: M. Cüneyt Kaya

- "İskenderiye'den Bağdat'a": İntikal Araştırmalarında Nereden Nereye Gidildi? • Halid Metin Yolcu
- Geç Antikçağ İskenderiye Şerh Geleneğinden İslam Dünyasına Prolegomena Metodolojisi: "Sekiz Başlık" (*er-Ruûsü's-semâniye*) Üzerine Bir Araştırma • Ferruh Özpilavcı
- İntikalin Mantığı: İskenderci İlâhî Güç ve *Quaestio* 2.3'ün İslam Felsefesindeki Alımlanışı Üzerinden Bir Değerlendirme • İbrahim Halil Üçer
- Tabiatı İtibarıyla *Medenî* Olan Kimdir? Tevârüsün Siyasî Kavramları • Salih Doğu

2. Oturum: İntikal Eden Mantık Geleneği ve Alımlanışı - 13.30-15.00

Oturum Başkanı: Ali Durusoy

- Süryani Mantık Geleneğinde "Kısaltılmış *Organon*" ve "Tam *Organon*" Tartışmasının Yeniden Değerlendirilmesi • Alaattin Tekin
- İskender Afrodîsî'nin *Fî in'ikâsi'l-mukaddimât*'ının İslam Mantığında Alımlanışı • Fatma Karaismail
- İskenderiye'den Bağdat'a Aristoteles Mantığının Aktarımı: Ammonius ve Fârâbî'nin *Peri Hermeneias* Şerhlerinde Mühmel Önermeler Problemi • Kübra Oğuz

3. Oturum: Teorik ve Pratik Felsefede Kesinlik - 15.15-16.45

Oturum Başkanı: Hatice Toksöz

- *Akribologia*dan *İstiksâ*ya: Teorik Bilimlerde Tamlık ve Kesinlik • Cemalettin Ergün
- Fârâbî'nin Antisthenes Eleştirisi: Tanım, İkinci Ma'kûller ve Sonsuz Gerileme Problemi • Rıza Tevfik Kalyoncu
- *Boulē*den *Reviyye*ye: Antik Yunan'dan İslam Dünyasına "Tikeller Hakkında Düşünmek" • Hümeyra Özturan

4. Oturum: Kozmoloji, Zaman ve Âlemin Ezelîliği Tartışmaları - 17.00-18.30

Oturum Başkanı: Yasin Ramazan Başaran

- Âlemin Ezelîliği Meselesinde Philoponus'a Yönelik Geç Dönem Yeni-Platoncu Eleştirilerin İslam Felsefesindeki Devamı: Fârâbî Örneği • Hilal Altındağ
- Proklos'un Âlemin Kıdemine Dair Delillerinin Eş'arî Kelâmındaki Yansımaları: Eleştiriler ve Aktarım Kanalları • Yusuf Arıkaner
- Zaman ve Yaratılış Probleminde Geç Antik Miras: Aristotelesçi Ezelîlik ve Platoncu Hudûs Arasında Mîr Dâmâd'ın "Dehrî Hudûs" Sentezi • Nurettin Yakışan

27 Ekim 2026

5. Oturum: Tıp ve Müzik - 10.00-12.00

Oturum Başkanı: İlhan Kutluer

- "Sanat Uzun, Ömür Kısa": *Aforizmalar*'ın Arapça Şerhleri Bağlamında Klasik Tıbbın Bilimselliği Sorunu • Mustakim Arıcı
- Geç Antik Felsefe ve Tıp Mirasının Alımlanışı: Ali b. Rıdvân'ın *Makâle fî şerefi't-tıbb*'ında İntikal, Şerh ve Yöntem Eleştirisi • Feyza Nalcı İpekyüz
- *Azher* ile *Asahh* Arasında: Antik Felsefe ve Tıpta *Re'îs Uzuv* Tartışmasının İbn Sînâ'da Yeniden Tertibi • Ahmet Göksu & Musab Ensar Ertürk
- Yunancadan Arapçaya Müzik Teorisinin Peşinde • Esat Burak Şaman

6. Oturum: İbn Sînâ'nın Nefs Teorisi ve Kaynakları - 13.00-14.30

Oturum Başkanı: Sümeyye Parıldar

- İbn Sînâ'nın Masasındaki *Peri Psykhês* Şerhleri: *eş-Şifâ: en-Nefs*'in Kaynakları Üzerine Bir İnceleme • Aliye Güler
- Ruhun Etkinliği ile İdrakin Edilgenliği Arasında: Aristoteles, Şârihler ve İbn Sînâ • Kübra Şenel
- *Epistrephe*den "Zatî Şuur"a: Geç Antikçağ Şârihlerinin Mirasından İbn Sînâ'nın Nefs Metafiziğine Özbilincin İnşası • Beheşti Zehra Kubilay Ay

7. Oturum: İntikalin Doğa Felsefesindeki Yansımaları - 14.45-16.15

Oturum Başkanı: İshak Arslan

- Geç Antikiteden İslam Felsefesine *İsti'dâd* Kavramının Kökenleri ve Gelişimi • Kübra Bilgin Tiryaki
- Geç Antik Felsefeden İbn Sînâ'ya Cevher ve Araz Tartışmasının Süreklilik ve Dönüşümü • Sümeyye Aydın Kots
- Aristoteles'in Fizik'inin İslam Dünyasında Erken Alımlanışı: Bağdat Aristotelesçilerinin Hareket Okuması • Furkan Soylu

8. Oturum: Doğumunun 900. Yılı Münasebetiyle İbn Rüşd Özel Oturumu - 16.30-18.30

Oturum Başkanı: Muhittin Macit

- İbn Rüşd'ün Porphyrios'un *İsagoci*'sini Şerhinin Anlamı • Ali Tekin
- Mantık Metinleri Bağlamında İbn Rüşd ve Antik Şârihler • Harun Takcı
- İbn Rüşd'ün *Lambda Tefsiri*'nde Themistios'u Alımlama Tarzı • İlyas Altuner
- İbn Rüşd'ün *Lambda Tefsiri*'nde İskender Afrodîsî'nin Yeni-Platoncu Şârihler Karşısında Konumlandırılması • Abdürrezzak Sevindik

18.30 Kapanış

TEBLİĞ ÖZETLERİ*

ABDÜRREZZAK SEVİNDİK

İbn Rüşd'ün Lambda Tefsiri'nde İskender Afrodîsî'nin Yeni-Eflâtuncu Şârihler Karşısında Konumlandırılması

İbn Rüşd (ö. 595/1198), Aristoteles'in (ö. MÖ 322) Λ/Lambda (Metafizik XII) Kitabı'nı felsefî gelişiminin üç farklı safhasında şerh etmiştir. *Câmi'*, *telhîs* ve *tefsîr* tarzında şerh etme yöntemlerini izleyen bu safhalar, İbn Rüşd'ün Yeni-Eflâtuncu şârihlere karşı tutumundaki değişiklikleri içermesi bakımından önemlidir. Felsefî gelişiminin erken safhalarına tarihlenen *Câmi'u Mâ ba'de't-tabî'a* (Compendium / Metafizik Küçük Şerhi) ile *Telhîsu Mâ ba'de't-tabî'a*'daki (Medium / Metafizik Orta Şerhi) yorumlarına bakıldığında İbn Rüşd'ün Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Bâcce'nin (ö. 533/1139) felsefî öğretilerinin etkisi altında olduğu görülür. Ancak bu felsefî öğretilerin içerdiği sudûr nazariyesi gibi Yeni-Eflâtuncu yaklaşımlara dair kimi kuşkular İbn Rüşd tarafından erken dönemden itibaren ileri sürülmüştür. İbn Rüşd, bu eserlerinde Themistios (4. yüzyıl) gibi Yeni-Eflâtuncu şârihlerin *telhîs* olarak adlandırılan özetleme tarzındaki şerh etme yöntemini öğretim bakımından uygun bulmuşsa da *Tefsîru Mâ ba'de't-tabî'a*'nın *Lam (Λ) Makalesi Tefsiri*'ne gelindiğinde İskender Afrodîsî'nin *Lambda Şerhi*'ne kıyasla Themistios'a yoğun eleştiriler yöneltecektir. Fârâbî *el-İbâne an garazi Aristûtâlis fî Kitâbi Mâ ba'de't-tabî'a*'da Arapçaya çevrilmiş olan *Metafizik* şerhlerini sıralarken Lambda şerhlerinin durumundan da bahseder. İskender Afrodîsî ve Themistios'un sırasıyla *tefsîr* ve *telhîs* tarzındaki Lambda şerhlerinin Arapçaya çevrilmiş olduğunu belirtir. Fârâbî'nin aktarımına bakılırsa Antik şârihlere ait başkaca bir Lambda şerhi Arapçaya çevrilmiş değildir. İbn Rüşd'ün *Tefsîru Mâ ba'de't-tabî'a*'da Fârâbî'nin bu aktarımını tekrarlamasından anlaşılıyor ki İbn Rüşd'e değin İslam felsefe geleneği içinde İskender Afrodîsî ve Themistios'un Lambda şerhleri Arapça çevirileri yoluyla etkili olmuş iki farklı şerh olarak öne çıkıyor. İbn Rüşd'ün *Lam (Λ) Makalesi Tefsiri*'nin açıklamalı bir tercümesini ortaya koyan C. Genequand söz konusu tercümenin girişinde, İskender Afrodîsî'nin günümüzde kayıp olan *Lambda Şerhi*'nin İbn Rüşd'ün *Lam Makalesi Tefsiri*'ne etkilerini değerlendirdiği bir araştırma bölümü kaleme almıştır. Bu araştırma İbn Rüşd'e varıncaya değin Aristoteles'in Lambda Kitabı'nı yorumlayan antik şârihlere dair bir incelemeyi de sunmaktadır. Öyle ki İbn Sînâ (ö. 428/1037) dâhil olmak üzere İslam felsefe geleneğinde Themistios'un *Lambda Telhîsi*, İskender Afrodîsî'nin *Lambda Tefsiri*'nden daha fazla kabul görmüştür. Bunda *Metafizik*'in temel sorunlarının teknik tefsirine girişilmeksizin *telhîs* tarzında incelenmesi etkili olmuştur. İbn Sînâ'dan ayrı olarak İbn Rüşd, İskender Afrodîsî'de tefsir tarzını keşfetmiştir. Dahası İbn Rüşd'ün *Lam Makalesi Tefsiri*, İskender Afrodîsî'nin tefsiri ile Themistios'un telhîsinin bir muhâkemâtı olarak okunabilir. Anlaşılıyor ki İbn Rüşd *Lam Makalesi Tefsiri*'nde İskender Afrodîsî'nin *Lambda Şerhi*'ni, Aristoteles'in Lambda metninin Yeni-Eflâtuncu tedahüllerden bağımsız olarak yorumlanab

---

* Tebliğ özetleri, katılımcıların adına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

yorumlanabilmesi bakımından vazgeçilmez bir metin olarak görmüştür. İbn Rüşd'ün İskender Afrodîsî'nin *Metafizik*'i tefsir etme usulünü kendisine ulaşan *Lambda Şerhi*'nden hareketle *Metafizik*'in tümüne genişletmiş olabileceğinin işaretlerini, Lambda metnini tefsir etmeye koyulmadan önce *Lam Makalesi Tefsiri*'ne yazdığı uzun girişte ve *Lam Makalesi Tefsiri*'nde gerçekleştirdiği katmanlı şerh faaliyetinde vermektedir. Bu tebliğde İskender Afrodîsî'nin *Aristoteles'in Metafizik'ine Hypomnêma* adlı eseri ile İbn Rüşd'ün *Tefsîru Mâ ba'de't-tabî'a*'sının *Lam (Λ) Makalesi Tefsiri* esas alınarak İbn Rüşd'ün saf Aristotelesçiliğe ulaşmasında İskender Afrodîsî'nin konumu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Aristoteles, İskender Afrodîsî, Themistios, *Metafizik*, Lambda (Lam) Kitabı

AHMET GÖKSU & MUSAB ENSAR ERTÜRK

Azher ile Asahh Arasında: Antik Felsefe ve Tıpta Re'îs Uzuv Tartışmasının İbn Sînâ'da Yeniden Tertibi

Antik felsefe ve tıptan İslam dünyasına intikal eden *re'îs uzuv* tartışması, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *eş-Şifâ* külliyatındaki *Kitâbü'l-Hayevân*'da Aristotelesçi kalp-merkezli açıklama ile Galenci üç-merkezli (kalp, beyin, karaciğer) modelin karşı karşıya gelişi üzerinden izlenebilir. Bu bildiri, *Kitâbü'l-Hayevân*'ın Birinci Makalesi'ndeki *re'îs uzuv* tartışmasını, İbn Sînâ'nın bu iki açıklamayı ait oldukları bilgi mertebeleri ve nedensel düzeyler uyarınca nasıl yeniden konumlandırdığını gösteren bir örnek olarak ele alır. İbn Sînâ'nın bu ihtilaftaki tutumu modern literatürde başlıca üç şekilde yorumlanmıştır: Aristotelesçi ve Galenci modellerin uzlaştırılması, Aristotelesçi kalp-merkezli açıklamanın tercih edilmesi ve tıbbın tabiat felsefesine tâbi kılınması. Bu bildiri, son yaklaşımı Birinci Makale'deki *re'îs uzuv*, *mebde'* ve *hizmet eden uzuv* tasniflerinde doğurduğu sonuçlar bakımından yeniden değerlendirmektedir. Bildirinin temel savı şudur: İbn Sînâ, Aristotelesçi görüşü *tahkîk* ve *tedkîk* bakımından daha doğru (*asahh*) kabul eder; ancak tabiplerin görüşünü bütünüyle geçersiz saymaz. *Asahh* ile *azher* aynı doğruluk ölçeğinin iki derecesi değildir. İlki burhanî doğruluğa, ikincisi ise ilk bakışta ortaya çıkan açıklığa (*bâdi'ü'n-nazar*) işaret eder. Bu ayrım, İbn Sînâ'nın tabibin, "tabip olması bakımından", bu meselede burhan yoluyla karar vermekle yükümlü olmadığını belirtmesiyle disipliner bir nitelik kazanır. Böylece kalp mutlak ve *aslî mebde'* (*mebde' evvel*) olarak belirlenirken beyin ve karaciğer kendi fiil alanlarında nispî yahut yakın başlangıçlar (*mebde' karîb*) olarak korunur. Bu çözümlemeden üç sonuç çıkar. İlk olarak, ihtilaf yalnızca tabipler ile filozoflar arasındaki disipliner karşıtlığa indirgenemez. İbn Sînâ, kuvveleri farklı uzuvlara dağıtan görüşü tabiplerin yanı sıra bazı eski filozoflara (*evâ'ilü'l-felâsife*) da nispet eder; kalp-merkezli görüşü ise "filozofların büyüğü" (*celîlü'l-felâsife*) olarak andığı Aristoteles'e (ö. MÖ 322) bağlar. Tarafları ayıran yalnızca disipliner aidiyet değil, görüşlerin *bâdi'ü'n-nazar* ve *tahkîk* bakımından sahip oldukları farklı bilgi değeridir. İkinci olarak, Galenci üç-merkezli model bütünüyle reddedilmez, yeniden hiyerarşikleştirilir. Kalp bütün kuvvelerin ilk ve mutlak başlangıcı sayılırken beyin ve karaciğer, kendi fiil alanları ve kendilerine bağlı uzuvlar bakımından yakın başlangıçlar olmayı sürdürür. Üçüncü olarak, aynı

hiyerarşik tertip hizmet eden uzuvların tasnifinde de görülür. İbn Sînâ, Galenci işlev ve menfaat çerçevesini korumakla birlikte hizmeti *re'îs uzv*un fiiliyle zamansal ilişkisine göre ikiye ayırır: *hidmet müheyyi'e* bu fiilden önce gerekli hazırlığı sağlar, *hidmet mü'eddiye* ise fiilin sonucunu sonraki aşamaya iletir. Böylece hizmet ilişkileri nedensel ve zamansal bir tertip içinde yeniden düzenlenir. Bildiri, *Kitâbü'l-Hayevân*'ın Kahire 1970 neşrini esas almaktadır. Aristotelesçi zemin için Arapça *Kitâbü'l-Hayevân*'ın Kruk ve Filius tarafından hazırlanan neşirlerinden ve ilgili incelemelerden yararlanılmaktadır. Galenci zemin ise üç-merkezli beden modeli bakımından *De Placitis Hippocratis et Platonis*, uzuvların işlev ve hizmet ilişkileri bakımından *De Usu Partium* üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu karşılaştırma, İbn Sînâ'nın Galenci modeli bütünüyle reddetmek yerine geçerlilik alanını sınırlandırdığını ve onu kalp-merkezli nedensellik içerisinde yeniden hiyerarşikleştirdiğini göstermektedir. İbn Sînâ'nın müdahalesi, yeni bir anatomik model ortaya koymaktan ziyade, intikal eden beden modellerinin hangi bakımdan ve hangi düzeyde geçerli sayılacağını belirlemeye yöneliktir. Böylece bildiri, Antik felsefî ve tıbbî mirasın İbn Sînâ'da yalnızca devralınmadığını, bilgi mertebeleri ve nedensel düzeyler bakımından yeniden tertip edildiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Galen, İbn Sînâ, *Kitâbü'l-Hayevân*, re'îs uzuv

ALAATTİN TEKİN

Süryanî Mantık Geleneğinde "Kısaltılmış Organon" ve "Tam Organon" Tartışmasının Yeniden Değerlendirilmesi

Süryanî mantık geleneği, Aristotelesçi mirasın yalnızca tercüme ve metin aktarımı yoluyla korunması yanında belirli bir öğretim düzeni ve müfredat anlayışı içerisinde yeniden yorumlanmasını da temsil etmektedir. Bu bağlamda modern araştırmalarda sıkça başvurulan "kısaltılmış *Organon*" ve "tam *Organon*" ayrımı, Süryanî Aristotelesçiliğinin mahiyetini anlamada merkezî bir öneme sahiptir. Hâkim görüşe göre Süryanî çevreler, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) mantık külliyatının özellikle *Kategoriler*, *Önermeler* ve *Birinci Analitikler* gibi başlangıç metinlerine yoğunlaşmış; buna karşılık *İkinci Analitikler* ve devamındaki eserler ya sınırlı biçimde tanınmış ya da teolojik sebeplerle geri planda bırakılmıştır. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar, bu yorumun metin dolaşımı ile pedagojik yapılanmayı birbirine karıştırdığını göstermektedir. Bu tebliğ, Süryanî mantık geleneğinde "kısaltılmış *Organon*"un bir eksiltme veya bilinçli sınırlandırma olmaktan ziyade mantık öğretiminin başlangıç aşamasını ifade eden pedagojik bir düzenleme olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Reş'aynalı Sergius'un (ö. 536) eserleri incelendiğinde, görünüşte yalnızca *Kategoriler* üzerine yoğunlaşan çalışmaların dahi *Organon*'u bütüncül bir yapı olarak kavradığı görülmektedir. Sergius'a göre mantık öğretimi, basit terimlerden önermelere, önermelerden kıyasa ve nihayet burhanî bilgiye doğru yükselen hiyerarşik bir ilerleyiş izlemektedir. Bu nedenle *Organon*'un ilk kitapları nihai hedefi değil, burhana ulaşmayı mümkün kılan zorunlu başlangıç basamaklarını temsil etmektedir. 7.-8. yüzyıllarda Kınnesrîn çevresinde faaliyet gösteren Athanasius (ö. 686), George (ö. 724) ve Edessalı Theophilus (ö. 785) gibi Süryanî âlimlerin *Organon*'un ileri kitaplarına yönelik tercüme faaliyetleri

de bu bütüncül yaklaşımı desteklemektedir. Benzer şekilde Patrik I. Timotheos'un (ö. 823) mektupları, *Topikler*, *Sofistik Çürütmeler*, *Retorik* ve *Poetika* gibi eserlerin yalnızca bilindiğini değil, aynı zamanda araştırıldığını, okutulduğunu ve şerh edildiğini göstermektedir. Bu veriler, "tam *Organon*" bilincinin Süryanî entelektüel çevrelerinde erken dönemlerden itibaren canlı biçimde varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Çalışmanın ulaştığı sonuç, "kısaltılmış *Organon*"un Süryanî geleneğinde ideolojik veya teolojik bir daralmayı değil, öğretimin aşamalı yapısını ifade eden pedagojik bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Dolayısıyla Süryanî Aristotelesçiliği, Aristoteles mantığını parçalı bir metin külliyatı olarak değil, teorik zirvesi burhan teorisinde somutlaşan bütünlüklü bir bilgi sistemi olarak kavramıştır. Bu durum, Yunan-İskenderiye geleneğinden Süryanî merkezlere ve oradan İslam dünyasına uzanan mantık müfredatındaki sürekliliğin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece "kısaltılmış *Organon*" ile "tam *Organon*" arasındaki ilişki, eksiklik ve tamlık karşıtlığı üzerinden değil, pedagojik başlangıç ile epistemik hedef arasındaki dinamik ilişki üzerinden okunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Süryanî mantık geleneği, Reş'aynalı Sergius, tam *Organon*, kısaltılmış *Organon*

ALİ TEKİN

İbn Rüşd'ün Porphyrios'un İsagoci'sini Şerhinin Anlamı

Yeni-Eflâtuncu felsefenin kurucusu olan Plotinus'un (ö. 270) en bilinen öğrencisi Porphyrios'tur (ö. 304). Porphyrios mantık alanında Aristoteles'in *Kategoriler*'ine Giriş (*Eisagōgē eis tas Aristotelous Katēgorias*) adıyla bir kitap yazmış ve bu kitap daha sonra *Eisagōgē* (*İsagoci*) kısa adıyla meşhur olmuştur. Beş tümeli konu edinen eser klasik dönemde Ebû Osman ed-Dımeşkî (ö. 302/914) tarafından *İsâgûcî* adıyla Arapçaya çevrilmiştir. Fârâbî (ö. 339/950) Aristoteles'in (ö. MÖ 322) sekiz mantık kitabına paralel metinler kaleme almış, *İhsâu'l-ulûm*'da mantık sanatının sekiz bölümden oluştuğunu söylemiş, bununla birlikte beş tümeli incelediği *Kitâbu Îsâgûcî ey el-Medhal* başlıklı kısa bir eser de yazmıştır. İslam dünyasında Fârâbî'den sonra da *İsagoci* alanında eserler yazılmıştır. Bunların en meşhurları İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *Kitâbu'ş-Şifâ: el-Medhal*'i ve Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in (ö. 435/1044) *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî*'sidir. Açıkça belirtmese de Fârâbî *İsagoci*'yi mantığın zorunlu sekiz bölümüne bir giriş olarak görmektedir. *Kategoriler*'in mantıktan çıkarılması gerektiğini söyleyen ve *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ın mantık bölümünde kategorilere yer vermeyen İbn Sînâ, *İsagoci* için böylesi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib ise *İsagoci*'nin mantığın dokuz bölümünden birincisi olduğunu açıkça söylemiştir. İslam dünyasında *İsagoci* üzerine eser yazan filozoflardan biri de İbn Rüşd'dür (ö. 595/1198). İbn Rüşd bu alanda iki metin kaleme almıştır. Bunlardan biri gençlik dönemi eseri olan *Cevâmi'u'l-Mantık*'ın (Mantık Küçük Şerhi) *el-Kavl fi'l-me'âni'l-fâ'ile li't-tasavvur* (Tasavvuru Meydana Getiren Anlamlar Hakkında Söz) başlıklı üçüncü bölümü iken ikincisi olgunluk dönemi eseri olan *İsagoci*'nin *Orta Şerhi*'dir (*Telhîsu Kitâbi Îsâgûcî*). *Cevâmi'u'l-Mantık* Fârâbî'nin mantık kitapları üzerinden hazırlanmış küçük şerhlerden oluşmaktadır. *İsagoci'nin Orta Şerhi* ise doğrudan Porphyrios'un *Eisagōgē*'sinin Arapça çevirisi üzerinden hazırlanmış bir telhistir. Gençliğinde

Fârâbî gibi düşünse de olgunluk döneminde farklı bir bakış açısına sahip olan İbn Rüşd telhisinde *İsagoci*'nin mantığın bir bölümü olarak görülemeyeceğini, mantık sanatına başlamak için gerekli olmadığını dile getirmiş ve aslında kabul etmediği bir metni şerh etmiştir. Filozof, *İsagoci*'nin mantığın bölümü olamayacağı yönündeki görüşünü iki gerekçe ile açıklamıştır. Birincisi *İsagoci*'nin mantık sanatının tümü için müşterek bir içeriğe sahip olmamasıdır. *İsagoci*'nin içeriği Aristoteles'in mantıktaki iki kitabında zaten mevcuttur. Bu içeriğin bilimsel incelemesi *İkinci Analitikler*'de, meşhur incelemesi ise *Topikler*'de yapılmıştır. Dolayısıyla beş tümelin ayrı bir kitapta yazılıp tüm bölümleri için ortak bir girişmiş gibi mantığın en başına konulmasına gerek yoktur. İkinci gerekçe ise Porphyrios'un *İsagoci*'de anlattıklarının zaten bilinir ve anlaşılır olmasıdır. İbn Rüşd kabul etmediği bu esere şerh yazma sebebini de açıklamıştır. Filozof, *İsagoci'nin Orta Şerhi*'ni nazarî ilimlere hevesli dostlarının kendisinden bu metne şerh yazmasını istedikleri için yazmıştır. İbn Rüşd kendileri için yararlı gördükleri konularda onlara yardımcı olmak istemiştir. İbn Rüşd'ün *İsagoci'nin Orta Şerhi'nin* Arapçası kayıptır. Eser 13. yüzyılda Jacob Anatolio (ö. 1256) tarafından Arapçadan İbraniceye ve bu İbranice çeviriden Lunalı William (ö. ykl. 1260) tarafından Latinceye çevrilmiştir. İbn Rüşd'ün dostlarının ricası üzerine yazdığı bu şerh Ortaçağ Avrupası'nda çok talep görmüştür. Eserin İbranice çevirisinin kırk ayrı yazması vardır. Ayrıca eser üzerine farklı şerhler yazılmıştır. Herbert Davidson eserin İbranice tahkikini yapmış, ayrıca eseri İngilizceye de çevirmiştir. Bu tebliğde Davidson'ın İngilizce çevirisi üzerinden İbn Rüşd'ün *İsagoci Orta Şerhi*'nin mantık bilimi açısından ne anlam ifade ettiği sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Porphyrios, *Eisagōgē*, *İsagoci'nin Orta Şerhi*, mantık

ALİYE GÜLER

İbn Sînâ'nın Masasındaki *Peri Psykhês* Şerhleri: *eş-Şifâ: en-Nefs*'in Kaynakları Üzerine Bir İnceleme

Aristotelesçi Okul (Meşşâiler/Peripatêtikoi) Aristoteles'in (ö. MÖ 322) eserlerine yaptıkları büyük, orta ve küçük şerhlerle sonraki dönemleri etkileyen önemli bir gelenek ortaya çıkarmıştır. Aristoteles'in *Peri Psykhês*'i (*De Anima*) de bu şerh geleneğinde ciddiyetle ele alınıp üzerine şerh, özet çalışmaları yapılan eserlerden biridir. İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037), "en-Nefs"i bir alt bölüm olarak içeren hacimli *eş-Şifâ* eserinin girişindeki, bu eserin içeriğini ve kaynaklarını açıkladığı kısım dikkate alındığında, bu eserin "en-Nefs" bölümünün de Meşşâî gelenek içerisinde Aristoteles'in *Peri Psykhês*'i üzerine yapılan çalışmalar arasında değerlendirilmesi gerekir. İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ: en-Nefs*'i, Aristoteles'in *Peri Psykhês*'iyle paralel bölümler içermesi yanında *Peri Psykhês*'ten önemli farklılıklar da içermektedir. *Peri Psykhês* ile *eş-Şifâ: en-Nefs*'in yapısal farklılığı, nefsin güçleri hakkında *Peri Psykhês*'te bulunmayan ayrıntılar ve özellikle aklın fiilleri ile ilgili açıklama farklılıkları açıkça göze çarpmaktadır. İbn Sînâ'nın özgün görüşlerinin ortaya çıkarılması için bu farklılıkların belirlenmesi önemlidir. Ayrıca nefs açısından İbn Sînâ'nın özgün görüşlerinin ortaya konulması, *eş-Şifâ: en-Nefs*'i, yalnızca *Peri Psykhês* ile değil aynı zamanda bu eserin İbn Sînâ tarafından okunduğu açıkça belli olan şerhleri ile de karşılaştırmakla mümkün olacak

olacaktır. Bu çalışmada öncelikle İbn Sînâ'nın okuduğu *Peri Psykhês* üzerine yapılmış çalışmaların tespit edilmesi ve günümüze ulaşan *Peri Psykhês* şerhleri ile *eş-Şifâ: en-Nefs*'in karşılaştırmasını yaparak İbn Sînâ'nın günümüze ulaşan bu eserleri okumuşsa nasıl okuduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla günümüze ulaştığını bildiğimiz İskender Afrodîsî (ö. ykl. 200), Philoponos (ö. 570) ve Simplikios'un (ö. 560) *Peri Psykhês* büyük şerhleri ile günümüze Arapça tercümesi de ulaşan Themistios'un (ö. ykl. 388) *Peri Psykhês* orta şerhi (*paraphrasis*), yapısal ve kavramsal olarak karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Sînâ, Meşşâîlik, *Peri Psykhês*, *De Anima*, *eş-Şifâ: en-Nefs*

BEHEŞTİ ZEHRA KUBİLAY AY

_Epistrophe_den Zatî Şuura: Geç Antikçağ Şârihlerinin Mirasından İbn Sînâ'nın Nefs Metafiziğine Özbilincin İnşası

Felsefe tarihinde insan nefsinin (Gr. ψυχή) doğası ve bedenden bağımsız bir yapıya sahip olup olmadığı sorusu, Antik Yunan'dan İslam felsefesine uzanan süreçte temel tartışma konularından biri olmuştur. Bu tebliğin amacı, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) nefs teorisinde ortaya çıkan bazı belirsizliklerin, Geç Antik Çağ şârihleri tarafından *epistrophe* (kendine dönüş/ἐπιστροφή) kavramıyla nasıl aşılmaya çalışıldığını ve bu birikimin İbn Sînâ (ö. 428/1037) felsefesinde insan nefsinin ontolojik bağımsızlığını temellendirmede nasıl bir rol oynadığını incelemektir. Aristoteles, *De Anima*'da nefsi "doğal ve organik bir cismin ilk sureti" olarak tanımlar. Bu tanımda nefs, bedenden bağımsız var olabilen bir cevher olmaktan ziyade bedenin canlılık ilkesidir. Ancak Aristoteles, aklın (Gr. νοῦς) bedensel bir organ olmadığını ve dışarıdan geldiğini belirterek yoruma açık bir alan bırakmıştır. İskender Afrodîsî (ö. ykl. 200) gibi bazı erken dönem şârihler, bu durumu katı bir madde-suret ilişkisi üzerinden okuyarak insan aklının bedenle birlikte yok olacağını, ölümsüzlüğün ise yalnızca dışarıdan gelen Faal Akl'a ait olduğunu savunmuşlardır. Buna karşın Philoponos (ö. 570) ve Simplikios (ö. 560) gibi Geç Antik dönem şârihleri, insan aklının bedenden bağımsızlığını temellendirmek amacıyla *epistrophe* (kendine dönüş) kavramını kullanmışlardır. Şârihlere göre, hiçbir cisim veya duyu organı kendine dönüp kendini idrak edemez (örneğin göz kendini göremez) ancak aklın kendi fiillerini bilmesi ve kendini nesne edinebilmesi, onun maddî bir araç kullanmadığına ve cisimsel olmadığına işaret eder. Şârihlerin aklın maddîliğini reddetmek için kullandıkları bu ilke, İslam felsefesine intikal ettiğinde İbn Sînâ'nın metinlerinde ontolojik bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır. İbn Sînâ, insanın özbilincini (zatî şuur) temellendirirken, onu sonradan kazanılan veya yalnızca bilgi eylemi sırasında gerçekleşen bir kendine dönüş (*epistrophe*) yerine insana içkin ve kesintisiz bir durum olarak ele almayı tercih etmiştir. Bunun için İbn Sînâ, insan-dışı hayvanların farkındalığı ile insanın zatî farkındalığı arasında kavramsal bir ayrım yapar. Hayvanların da kendi bedenlerinin ve ihtiyaçlarının farkında olma durumu duyularla ve vehim gücüyle iç içe geçmiş niteliklerdir. İnsanî özbilinç ise bir araca veya bir duyuya ihtiyaç duymaksızın "ben"ini kavrama yetkinliğidir. İbn Sînâ'nın insan özbilincinin bedenden bağımsızlığını örneklendirmek için kurguladığı ve literatürde "uçan adam" olarak şöhret bulmuş düşünce deneyi, bu yaklaşımının tezahürlerinden bi

biridir. Bu deneyde şârihlerin "kendine dönüş" kavramı, salt bir bilme eylemi olmanın ötesinde, bedenin yokluğunda dahi nefsin kendi bireyselliğini ve kimliğini korumasını sağlayabilecek metafiziksel bir zemine dönüşür. Bu bağlamda Geç Antik dünyanın yorum geleneği ile klasik İslam felsefesi arasındaki kavramsal süreklilik, felsefe tarihinin insan zihnini anlama çabasına sunduğu dikkate değer bir katkı olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Sînâ, nefs, *epistrophe*, zatî şuur

CEMALETTİN ERGÜN

***Akribologia*dan *İstiksâ*ya: Teorik Bilimlerde Tamlık ve Kesinlik**

Geç Antik felsefe metinlerinin İslam dünyasına intikali, doğası itibarıyla bir tercüme faaliyeti ve yeni metinlerle tanışma tecrübesi olduğu kadar, bu metinlerle taşınan kavramların yeniden yorumlandığı ve dönüştürüldüğü dinamik bir süreci de ifade eder. Bu dönüşümün en somut takip edilebildiği alanların başında, Aristotelesçi felsefe geleneğinde matematik, fizik ve metafizik gibi teorik bilimlerin doğaları gereği "tamlık" ve "kesinlik" idealini ne ölçüde karşılayabildiğine dair yürütülen tartışmalar gelmektedir. Aristoteles (ö. MÖ 322) *Metafizik*, *Nikomakhos'a Etik* ve *Fizik* gibi metinlerinde, her bilim dalında araştırma nesnesinin ontolojik doğasının izin verdiği ölçüde bir tamlık veya kesinlik (*akribologia*) aranması gerektiğini vurgulamış; maddeden ve arazlarından arınmamış varlık alanlarında mutlak bir matematiksel kesinlik arayışını tecrübesizlik olarak nitelendirmiştir. Bu tebliğ, söz konusu *akribologia* kavramının İskenderiye Okulu kanalıyla Bağdat felsefe çevresine intikalini ve Fârâbî'nin (ö. 339/950) elinde *istiksâ* (bir şeyi sonuna kadar inceleme, tamlık) kavramına dönüşerek geçirdiği radikal değişimi ele almaktadır. İskenderiye'den Bağdat'a uzanan bu entelektüel çizgide, Geç Antik dönem İskenderiyeli şârihler (David, Elias, Olimpiodoros), gerçek ve kesin bilginin yegâne modeli olan tam bilgiyi (*akribei gnosei*) büyük ölçüde matematiksel nesnelerle özdeşleştirmişlerdir. Bu gelenek, teolojiyi/metafiziği ise duyu dünyasından ontolojik olarak tamamen kopuk gördüğü için adeta "temsil" (*eikasmos*) yoluyla nüfuz edilen bir alan olarak konumlandırmış ve teorik bilimler arasında kesinlik/tamlık hiyerarşisini dar bir alana hapsetmiştir. Buna karşın İslam felsefesi geleneğinin kurucu figürü olan Fârâbî, İskenderiye Okulu'nun öğretim düzenini ve felsefe müfredatının şematik yapısını tevarüs etse de bilim tasavvuru ve kesinlik arayışında bu gelenekten önemli ölçüde ayrışır. Fârâbî, kesinlik (*yakîn*) ile tamlık (*istiksâ*) arasında net bir felsefi ayrım gözeterek *istiksâ*yı, soruşturmanın daha ileriye gidemeyeceği en yüksek epistemik sınır (hem tam tasavvur hem de tam tasdik) olarak yeniden tanımlar. Bu tebliğin temel iddiası; Fârâbî'nin İskenderiyeli şârihlerin matematik merkezli kesinlik hiyerarşisine karşı çıkarak, fizik ve metafizik gibi maddeden ayrışmayan disiplinlerin kurucu ilkelerine ulaşma sürecinde *istiksâ* kavramını epistemolojik bir sınırlılık ve esneklik zemini olarak yeniden inşa ettiğidir. Fârâbî *Kitâbu'l-Burhân*, *el-Kıyâsu's-Sagîr* ve *Kitâbu'l-Cedel* gibi mantık külliyatının temel metinlerinde, teorik bilimlerin konularını madde ve arazlarla olan ilişkisine göre yeniden derecelendirir. Matematik nesneler zihinde maddeden kolayca soyutlanabildiği için zihnin en yüksek düzeyde tamlığa (*istiksâ*) ulaşabildiği ideal alanı temsil etmeyi sürdürür. Ancak konuları gereği maddeden ve arazlardan ebediyen koparılamayacak

koparılamayacak olan fizik ve metafiziğin belirli alanlarında mutlak bir tamlığın (*el-yakînu't-tâmm*) başından itibaren aranması konunun doğasına aykırıdır. Fârâbî, İskenderiyeli şârihlerin aksine metafiziği bir temsil alanına indirgemez; bilakis *Kitâbu'l-Cedel* ve *Kitâbu'l-Burhân*'da temellendirdiği üzere, fizik ve metafizik gibi maddeden ayrılmayan alanlarda zıtlıkları ve karşıtlık yerlerini aşarak salt tümelliğe ve kesine yakın tasdiklere ulaşma sürecinde *istiksâ*nın sınırlarını esnetir. Bu alanlarda tam kesinliğin elde edilemediği durumlarda araştırmacının ulaştığı sınırla yetinmesi (tamlığı terk etmesi: *terku'l-istiksâ*) ve kesinlik talebinde esneklik göstermesi (*müsâmaha*) gerektiğini savunur. Sonuç olarak bu tebliğ, *akribologia* kavramının *istiksâ*ya dönüşüm sürecini İskenderiye'den Bağdat'a uzanan entelektüel süreklilik ve kırılma bağlamında inceleyerek, klasik felsefedeki bilimsel kesinlik idealinin ontolojik sınırlarını Fârâbî'nin Geç Antik dönem şârihlerinden ayrışan özgün ve dönüştürücü epistemolojisi üzerinden ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, Aristoteles, İskenderiye Okulu, *akribologia*, *istiksâ*, kesinlik

E. BURAK ŞAMAN

Yunancadan Arapçaya Müzik Teorisinin Peşinde

İslam dünyasında müzik üzerine teorik çalışmalar Abbâsîler döneminde ilgili eserlerin Yunancadan tercüme edilmesinin sonucunda başlamıştır. Bu tercümelerin müzik alanındaki ilk meyveleriyle İslam felsefesinin klasik isimlerinden Kindî (ö. ykl. 252/866), Fârâbî (ö. 339/950), İhvân-ı Safâ (10. yüzyıl) ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) eserlerinde karşılaşırız. Bu isimler arasında Kindî ve İhvân-ı Safâ müziği aşkın bir metafizik ve kozmik armoniyle ilişkilendirirken Fârâbî ve İbn Sînâ onu nefsteki etkisi üzerinden anlamaya çalışarak iki farklı yaklaşım ortaya koymuşlardır. Sesin zamansallıkla ilişkili olarak nota (*nağme*), notalar arasındaki aralıklar (*bu'd*), armoni (*te'lîf*) ve ritim (*îkâ'*) gibi unsurlar çerçevesinde uyumluluğu veya uyumsuzluğundan ibaret olan müzik, İslam filozofları tarafından matematik (*riyâzî*) bilimleri arasında sayılarak aritmetik, geometri ve astronomiyle birlikte felsefenin içerisinde değerlendirilmiştir. Yunancadan Arapçaya yapılan tercümelerde dört büyük isim: Huneyn b. İshâk (ö. 260/873), Kindî, Sâbit b. Kurre (ö. 288/901) ve Kûstâ b. Lûkâ (ö. 300/912) öne çıkmaktadır. Ne var ki tercüme edilen müzik teorisi eserleri hakkındaki bilgimiz hem kısıtlı hem de alandaki çalışmalar hayli dağınık durumdadır. Henry George Farmer'ın "Greek Theorists of Music in Arabic Translation" adlı makalesi (1930) Aristoteles, Aristoksenos, Eukleides, Nikomakhos, Batlamyus gibi önemli Yunan teorisyenlerin Arapça gelenekteki durumunu ele alarak akademik araştırmalar için önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Yine Farmer'ın *The Sources of Arabian Music* (1965) gibi Arapça müzik yazmalarının açıklamalı bibliyografyası; Amnon Shiloah'nın iki cilt olarak yayımlanan *The Theory of Music in Arabic Writings* (c. 900–1900) adlı bibliyografik çalışması (1979 ve 2003); Fuat Sezgin'in *Geschichte des arabischen Schrifttums*'unun (GAS) matematiğe ayrılmış V. cildinin müzikle ilgili kısımları (1974); Eckhard Neubauer'in erken İslam müzik teorisini Yunanca kaynaklarla birlikte ele alan *Arabische Musiktheorie von den Anfängen bis zum 6./12. Jahrhundert* (1998) başlıklı çalışması gibi bibliyografik araştırmalar mevzubahis tercümelerin dökümünü ortaya koymaya çalışmıştır. aa.

Bu envanter çalışmalarının dışında Eukleides'e nispet edilen *Sectio Canonis*'in Arapça tercümesini inceleyen Eckhard Neubauer yahut Yunanca eserlerin müellif nispetlerini inceleyen Franz Rosenthal gibi isimler filolojik incelemelerde bulunmuştur. Son dönemde ise Alison Laywine ve Yasemin Gökpınar gibi araştırmacıların örneğin Fârâbî'nin elimizdeki müzik teorisi eserlerinden yola çıkarak Yunanca hangi eserlerin İslam filozofları tarafından okunduğunu tespit etmeyi hedefleyen çalışmaları göze çarpmaktadır. Bu tebliğde öncelikle, dağınık haldeki çalışmaları bütün haline getirmek için şu ana kadar Yunancadan Arapçaya tercüme edilen müzik teorisi eserleri ve onların alımlanışı üzerine yapılan modern çalışmaların bir bibliyografyasını sunacağız. Ardından karşımıza çıkan bu tabloyu değerlendirerek İslam felsefesi açısından müzik teorisinin nerede durduğunu ve alandaki incelemelerin durumunu tespit edip bundan sonra yapılabilecek çalışmalar konusunda önerilerimizi ortaya koyacağız.

Anahtar Kelimeler: Yunan müzik teorisi, İslam filozoflarının müzik teorileri, Henry George Farmer, Amnon Shiloah, Fuat Sezgin

FATMA KARAİSMAİL

İskender Afrodîsî'nin *Fî in'ikâsi'l-mukaddimât*'ının İslam Mantığında Alımlanışı

İskender Afrodîsî'nin (ö. 3. yüzyıl) *Fî in'ikâsi'l-mukaddimât* adlı eseri, Yunanca aslı günümüze ulaşmamış olmakla birlikte Ebû Osman ed-Dımeşkî (ö. 10. yüzyıl) tarafından yapılan Arapça tercümesi sayesinde korunmuş önemli bir mantık metnidir. Bu eser, kıyas türlerine ve şekillerine dair bir girişin ardından Aristotelesçi mantığın temel meselelerinden biri olan düz döndürme konusunu sistematik bir biçimde ele almaktadır. Eserde varlıksal (*vücûdî*) önermelerin yanı sıra zorunlu ve mümkün önermelerin düz döndürmeleri de incelenmekte; konu, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) görüşleri çerçevesinde açıklanmaktadır. İskender Afrodîsî bu eserinde ayrıca konuyla ilgili Aristoteles'e yöneltilen eleştirileri aktarmakta ve bunlara cevap vermektedir. Bu tebliğ, İskender Afrodîsî'nin *Fî in'ikâsi'l-mukaddimât*'ta ortaya koyduğu görüşlerin Fârâbî (ö. 339/950) ve özellikle İbn Sînâ (ö. 428/1037) tarafından alımlanma biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede ilk olarak aradaki paralellikleri göstermek amacıyla Fârâbî'nin modal önerme tasnifi ve İbn Sînâ'nın hakikî ve haricî önerme ayrımı ele alınarak bunların İskender Afrodîsî'nin eserindeki temelleri üzerinde durulacaktır. İkinci olarak İslam mantık geleneğinde İskender Afrodîsî'nin görüşlerine yöneltilen eleştiriler bağlamında, İskender Afrodîsî ile İbn Sînâ'nın süreksiz tümel önermelerin imkânına ilişkin görüşleri karşılaştırılacak ve İbn Sînâ'nın bu konudaki eleştirisi incelenecektir. Son olarak İskender Afrodîsî'nin eserinde işaret ettiği bazı problemlerin İslam mantık geleneğinde nasıl çözümlendiğini göstermek amacıyla İskender Afrodîsî ile İbn Sînâ'nın zorunlu önermelerin düz döndürmesine ilişkin açıklamaları karşılaştırılacak ve İbn Sînâ'nın zorunlu önermelerin türleri arasında yaptığı ayrımların söz konusu problemlerin çözümündeki rolü incelenecektir. Bu üç karşılaştırmadan hareketle, İslam mantıkçılarının Aristotelesçi mantık geleneğiyle ilişkisinin olduğu gibi benimseme, eleştiri yöneltme ve mevcut problemlere çözüm geliştirme şeklinde üç farklı boyuta sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İskender Afrodîsî, Fârâbî, İbn Sînâ, düz döndürme

FERRUH ÖZPİLAVCI

Geç Antikçağ İskenderiye Şerh Geleneğinden İslam Dünyasına Prolegomena Metodolojisi: "Sekiz Başlık" (*er-Ruûsü's-semâniye*) Üzerine Bir Araştırma

Bu çalışmada, felsefî ve mantıksal metinleri incelemeye başlamadan önce bir ön inceleme, oryantasyon ve hazırlık kılavuzu işlevi gören Geç Antikçağ İskenderiye "prolegomena" geleneğinin İslam dünyasına intikal ve alımlanış serüveni ele alınmaktadır. Yeni-Platoncu İskenderiye Okulu'na mensup şârihlerden Ammonios Hermeias (ö. ykl. 517-526) ve ardılları Simplikios (ö. 529'dan sonra), Olimpiodoros (ö. 565'ten sonra), Philoponos (Yahyâ en-Nahvî) (ö. 570), Elias (6. yüzyıl) ve David (6. yüzyıl) gibi şârih-filozoflar tarafından sistematik bir zemine oturtulan sekiz metodolojik ilke, Süryanî mütercimler aracılığıyla İslam dünyasına aktarılmış ve İslam mantık literatüründe "*er-ruûsü's-semâniye*" (sekiz başlık) olarak tanınmıştır. Bu ilkeler; eserin amacı (*garaz*), yararı (*menfa'a*), başlığı (*unvân*), müellifi, sırası (*mertebe*), bölümlenmesi (*kısme*), ait olduğu ilim dalı (*nisbe*) ve öğretim yöntemi (*enhâü't-ta'lîm*) olarak her şerhin girişinde didaktik ve pedagojik bir gereklilik olarak işlenmiştir. İslam dünyasında Bağdat Okulu'nun kurucuları addedilen Fârâbî (ö. 339/950) ve Yahyâ b. Adî ile başlayan bu alımlanışın teorik gerekçelendirilişi, bu sekiz ilkeyi felsefi sorgulamaya tâbi tutan Yahyâ b. Adî ile başlayıp Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib (ö. 435/1044) ile doruk noktasına ulaşmış; Aristoteles şerhlerinin bu sekiz başlığı içeren giriş kısımlarına "*sadru'ş-şerh*" denilmiştir. 13. yüzyıl sonrasında ise özellikle Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) meşhur eseri *Tehzîbü'l-mantık*'ın hâtimesine bu şemayı eklemesi ve Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm*'unun sonunda fesahat ve belagata dair ilave gibi duran kısmı *Telhîsu'l-Miftâh*'da Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) "mukaddime" kısmına taşımasını telif etmek üzere Teftâzânî'nin "*mukaddimetü'l-ilm*" ile "*mukaddimetü'l-kitâb*" ayrımı üzerinden getirmiş olduğu çözüm ve yorumların, Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından sert eleştirilere maruz kalması neticesinde İslam dünyasında felsefî, epistemolojik ve metinsel bir tartışma alanı doğmuştur. Genellikle "sekiz başlık" içinden konularla içeriklenen "mukaddime" kısımlarının, ilmin dâhilî bir parçası mı yoksa ilave yardımcı bir unsur olarak mı eserlerde yer aldığı sorusu etrafında ileri sürülen sorun ve çelişkiler, "mukaddime"nin ontolojisi ve felsefî soruşturması tartışmasına dönüşmüştür. Teftâzânî ile Cürcânî arasında alevlenen bu tartışma, Nizâmüddin Mollâzâde (ö. 901/1496), İsâmüddin İsferâyînî (ö. 945/1538), Abdülhakîm Siyâlkûtî (ö. 1067/1656) ve Muhammed Desûkî'nin (ö. 1230/1815) yorumlarıyla dil felsefesi-belagat geleneğinde bir çözüme kavuşturulmuş; Makrizî (ö. 845/1442) ve Tehânevî (ö. 1158/1745) gibi âlimler mukaddimelerin içeriklerinin "sekiz başlık" ile şekillendirildiklerini açıkça ortaya koymuşlardır. Bu tebliğde klasik medrese eğitiminde herhangi bir ilmin öğretimine başlarken önden "basiret-farkındalık" düzeyinde bir metodolojik bilinç inşa etmeyi amaçlayan *er-ruûsü's-semâniye* geleneğinin geriye doğru İslam dünyasındaki ve Geç Antik dönem İskenderiye şerh geleneğindeki kökenleri, bu geleneğin İslam dünyasında alımlanışı, geçirdiği değişim ve dönüşümler ile felsefe ve mantık dışındaki ilimlerde nasıl karşılık bulduğu incelenip açığa çıkarılacak; İslam dünyasındaki yaklaşım ile İskenderiye Okulu'na mensup şârihlerin yaklaşımı mukayese edilip değerlendirilecek; ayrıca modern akademik tez çalışmalarının "giriş" bölümlerindeki

bölümlerindeki metodolojik yaklaşımlar üzerindeki izdüşümleri, bilimsel faaliyetlerin ortak doğası ve süreklilik ilişkisi içinde açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *er-Ruûsü's-semâniye*, İskenderiye Okulu, Fârâbî, Yahyâ b. Adî, Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, Teftâzânî

FEYZA NALCI İPEKYÜZ

Geç Antik Felsefe ve Tıp Mirasının Alımlanışı: Ali b. Rıdvân'ın *Makâle fî Şerefi't-Tıbb*'ında İntikal, Şerh ve Yöntem Eleştirisi

Geç Antik felsefe-tıp mirasının tercüme hareketleriyle İslam dünyasına intikali, bu literatürün mahiyeti, otoritesi ve meşruiyeti etrafında köklü yöntemsel tartışmalar doğurmuştur. 11. yüzyılın önemli isimlerinden Mısırlı hekim-filozof Ali b. Rıdvân (ö. 460/1068), bilinen tek nüshası Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu nr. 691'de bulunan *Makâle fî şerefi't-tıb* adlı risalesinde doğrudan bu tartışmaya odaklanır: Galen (ö. ykl. 216) sonrasında *cevâmi'*, *künnâş* ve *tefsîr* türü metinler eliyle biçimlenen şerh geleneğinin bir şekilde tıbbı aslî felsefî bütünlüğünden kopardığını ileri sürer ve doğrudan Hipokrat-Galen çizgisine dönülmesini savunur. İbn Rıdvân bu iddiayı temellendirmek için önce tıbbın ilmî meşruiyetini felsefeyle olan aslî bağı üzerinden yeniden kurar. Felsefe, geometri ve tıbbın kökenini kadim Mısır'a dayandıran bir felsefe-tıp tarihi kurgusu sunar, Porphyrios'a (ö. 304) nispet edilen *Ahbâru'l-felâsife*'ye atıfla hikmetin Yunan dünyasına aktarımını, Galen ve Batlamyus üzerinden de tıp ve astronomiyi bu birikime bağlar. Galenci teleolojik fizyolojiden hareketle mizacın ıslahını ahlâkî yetkinleşmenin ön koşulu sayar, bu yüzden yetkin bir hekimin aynı zamanda mantık sanatında derinleşmiş bir filozof olması gerektiğini, ancak bu şekilde tıbbın insanı Allah'ın dostluğuna (*velâyet*) ulaştıran en değerli amelî disiplin haline geleceğini savunur. Bu çerçevede idealize edilen hat, Asklepios ailesinin sembolik-şifreli diliyle başlayıp Hipokrat'ın (ö. ykl. MÖ 370) açılımından Galen'in burhan merkezli yaklaşımına uzanır. İbn Rıdvân'a göre sonraki gelenek bu hattı çeşitli yönlerden tahrif etmiştir: İskenderiyeli şârihler, özellikle Yahyâ en-Nahvî (ö. 570), Galen tefsirlerinde tıbbı felsefî özünden koparmış ve Aristoteles'in görüşlerini çarpıtmıştır. Oribasius (4. yüzyıl) ile Paulus'un (7. yüzyıl) bilgiyi koruma amacıyla hazırladığı *künnâş* türü derlemeler, sonraki nesillerce yanlış biçimde Galenci burhanın yerine ikame edilmiştir. Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) ise tıbbı nazarî-amelî diye ayırarak bütünlüğü yöntemsel olarak parçalamıştır. İbn Rıdvân'a göre bu sapmaların neticesi, felsefî derinlikten yoksun, taklide dayalı eğitim ve ehliyetsiz *mütetabbib*lerin çoğalmasıdır. Bu tebliğ, İbn Rıdvân'ın risalesine odaklanarak onun felsefe tarihi kurgusunu, felsefe-tıp ilişkisini, mizaç temelli ahlâk anlayışını ve İskenderiye şerh geleneğine yönelttiği eleştirileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece hem İbn Rıdvân'ın felsefe ile tıp arasında kurduğu bağın mahiyeti hem de Geç Antik yorum geleneğinin İslam dünyasında nasıl eleştirel bir süzgeçten geçirildiği somut bir örnek üzerinden ortaya konacak; Geç Antik mirasın İslam dünyasına aktarımının yalnızca bir nakil değil, otorite ve meşruiyet üzerinden yürütülen eleştirel bir yeniden inşa süreci olduğu gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ali b. Rıdvân, *Makâle fî şerefi't-tıb*, Hipokrat, Galen, tıp

FURKAN SOYLU

Aristoteles'in *Fizik*'inin İslam Felsefesinde Erken Alımlanışı: Bağdat Aristotelesçilerinin "Hareket" Okuması

Bu bildiri, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) *Fizik*'inin İslam dünyasındaki erken dönem alımlanışını, Bağdat Aristotelesçilerinin III. kitaba yönelik okumaları üzerinden ele almaktadır. Araştırmanın temel problemi, Bağdat Aristotelesçilerinin *Fizik* III'te ortaya konan hareket (κίνησις) anlayışını hangi kavramsal çerçevede okudukları ve yorumladıklarıdır. Bu doğrultuda çalışma, Bağdat Aristotelesçilerinin hareket kavramını açıklarken hangi kavramsal sorunları merkeze aldıklarını, Aristoteles metnini hangi yorum stratejileriyle okuduklarını ve şerh faaliyetlerini hangi felsefî tartışmalar etrafında şekillendirdiklerini incelemektedir. Araştırmanın temel metinsel malzemesini, *Fizik*'in Arapçaya yapılan tercümeleri arasında günümüze ulaşan yegâne tam tercüme olan İshâk b. Huneyn (ö. 298/911) tercümesi oluşturmaktadır. Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus (ö. 328/940) ve Ebû Ali b. es-Semh'den (ö. 418/1027) aktarılan şerhler incelemenin odağını oluşturmaktadır. Böylece bu metinsel malzeme, Bağdat Aristotelesçilerinin *Fizik* III'te geliştirilen hareket kuramını hangi kavramsal çerçevede okuduklarını doğrudan takip etmeye imkân vermektedir. İshâk b. Huneyn tercümesinin günümüze ulaşan nüshasında Yahyâ'ya nispet edilen şerhler, son dönemde bunların Philoponos'a (Yahyâ en-Nahvî) (ö. 570) ait olduğunu ileri süren çalışmalar da dikkate alınarak değerlendirilecektir. Tebliğde, Aristoteles'in "Kuvvenin, kuvve olması bakımından yetkinliği harekettir" (III.1, 201b4-5) şeklindeki tanımının nasıl alımlandığı üzerinde durulacaktır. Özellikle Aristoteles'in hareket (κίνησις) tanımında içerilen kuvve (δύναμις), fiil (ἐνέργεια) ve gerçekleşme/tamamlanma (ἐντελέχεια) kavramlarının nasıl okunduğu, kuvve-fiil (δύναμις–ἐνέργεια) ilişkisi, hareketin kategorik statüsü ile hareket ettiren ve hareket eden arasındaki ilişkinin şârihler tarafından nasıl yorumlandığı incelenecektir. Böylelikle, Bağdat Aristotelesçilerinin Aristoteles metnini açıklarken hangi kavramsal sorunları önceledikleri, hangi yorum stratejilerini benimsedikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, *Füsikê Akroasis* (*Fizik*), *kinesis* (hareket), Bağdat Aristotelesçileri, İshâk b. Huneyn

HALİD METİN YOLCU

İskenderiye'den Bağdat'a: İntikal Araştırmalarında Nereden Nereye Gidildi?

İslam felsefesine yönelik modern akademik ilgi, Batı'da en başından itibaren bu felsefenin Yunan mirasıyla ilişkisi üzerinden şekillenmiş; Renan'ın "Arap harfleriyle yazılmış Yunan felsefesi" hükmünden Munk, Dieterici ve de Boer'in ilk sentezlerine uzanan on dokuzuncu yüzyıl birikimi, alanın "neliği" sorusunu bu ilişki dolayımında kurmuştur. Adlandırmadan başlayarak alanın mahiyetine dair süregiden tartışma da bu mirasın devamıdır. Türkiye'deki çalışmalarda ise kısmen bu yaklaşımın oryantalist önyargılarına muhalefetle, söz konusu bağlam ve tartışmalar çoğu zaman ya görmezden gelinmiş ya da birkaç basit anlatıyla geçiştirilmiştir. Bu tebliğ, İslam felsefesi araştırmalarının başlangıcından bugüne, alanın neliği ile Yunan felsefesiyle irtibatı üzerine ortaya konmuş temel iddia ve yaklaşımları, sempozyumun başlığına da kaynaklık eden İskeen

“İskenderiye’den Bağdat’a” formülünün yaklaşık bir asırlık serüveni üzerinden ele almayı ve bu tarihyazımsal anlatının sonunda tarihsel olarak “gerçekte” ne olup bittiğine dair özet bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Formülün kaynağı, Max Meyerhof’un 1930 tarihli çalışmasıdır: Fârâbî’ye (ö. 339/950) atfedilen ve İbn Ebî Usaybi‘a (ö. 668/1270) yoluyla ulaşan aktarım Meyerhof tarafından tarihsel bir belge olarak okunmuş ve İskenderiye Okulu’nun Antakya ile Harran üzerinden Bağdat’a kurumsal göçü tezi, alanın hareket noktası haline gelmiştir. Walzer, Rosenthal, Bedevî ve Peters’in temsil ettiği filolojik kuşak bu süreklilik varsayımını sorgulamadan derinleştirmiş; buna karşılık Geç Antik felsefe çalışmalarında Praechter’in “iki okul” şemasından Hadot’nun birlik tezine ve Sorabji’nin şerh geleneğini kendi başına felsefe olarak rehabilite eden projesine uzanan tartışmalar, aktarılanın “saf Aristoteles” değil şârihlerce dönüştürülmüş bir külliyat olduğunu göstererek zemini değiştirmiştir. Strohmaier, Lameer ve nihayet Gutas ile Biesterfeldt’in çözümlemeleri söz konusu aktarımı, Bağdat Aristotelesçilerinin ve tıp çevrelerinin meşruiyet soykütüğü olarak ürettiği kurgusal bir “anlatılar kompleksi” olarak çözümlemiş; Gutas’ın tercüme hareketini erken Abbâsî toplumunun dinamikleriyle açıklayan çerçevesi ve Saliba’nın buna itirazı, intikal problemini kurumsal süreklilik zemininden koparmıştır. Endress’in öncülük ettiği hat ise kurumsal göç kurgusunun çöküşünün öğretisel sürekliliğin reddi anlamına gelmediğini ortaya koymuş; Kindî (ö. ykl. 252/866) çevresinin *Plotiniana* ve *Procliana Arabica* üretimi üzerinden Geç Antik müfredatın Arapça felsefenin kuruluşundaki yapısal rolü gösterilmiştir. Brock, Hugonnard-Roche, Watt ve King’in çalışmaları da Süryanî geleneğini salt aracılıktan çıkarıp müstakil bir ilmî muhit olarak konumlandırarak anlatıyı tek hatlı aktarımdan çok kanallı bir intikal haritasına dönüştürmüştür. Tebliğ bu dökümden iki sonuç çıkarmaktadır. Birincisi, erken oryantalizmin aşırılıkları, İslam felsefesinin Yunan mirasıyla ilişki üzerinden okunmasını geçersiz kılmaz: Güncel araştırmaların gösterdiği tablo, Geç Antik felsefe birikiminin Süryanî aracılığıyla yeni bir dil, din ve kültür içinde yeniden üretilerek özgün bir felsefi geleneğe dönüşmesidir ve alanın neliği ancak bu zeminde tartışılabilir. İkincisi, anlatının kaynağındaki Fârâbî aktarımının kurgusallığı bir kusur değil, bizatihi bir araştırma nesnesidir: Kurucu dönemde tarih yazımının felsefî meşruiyet aracı olarak nasıl işlediğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Geç Antik felsefe, tercüme hareketi, Max Meyerhof, Yeni-Platonculuk, şerh geleneği

HARUN TAKCI

Mantık Metinleri Bağlamında İbn Rüşd ve Antik Şârihler

Bu çalışmada İbn Rüşd’ün Antik şârihleri ele alış biçimleri örnek metinler aracılığıyla incelenecek ve İbn Rüşd’ün söz konusu şârihlere katıldığı ve onlardan etkilendiği noktaların neler olduğu, ayrıca onlara yaptığı katkılar ve yine onlardan farklılaşıp onların görüşlerinin aksine görüş belirtip onlara itiraz ettiği bağlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Aristoteles’in (ö. MÖ 322) “büyük şârih”i İbn Rüşd (ö. 595/1198), onun bütün eserlerine yorumlar kaleme almış ve aynı zamanda etkili bir Aristoteles savunusu inşa etmiştir. İbn Rüşd bu yorumlarını ortaya koyarken hem telhîs hem de tefsîrtarzı eserlerinde Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ’ya (ö. 428/1037) sıkça atıfta

atıfta bulunduğu gibi Antik şârihlerin görüşlerine de aynı ölçüde yer vermiştir. Yine belirtmek gerekir ki özellikle Metafizik Tefsiri'nde başta Platon ve Sokrates olmak üzere Anaksagoras, Demokritos, Protagoras, Parmenides, Herakleitos ve daha birçok Antik filozofun da isimlerini ve görüşlerini zikretmekte olduğu görülür. İbn Rüşd'ün Aristoteles'in *Birinci Analitikler* ve *Topikler*'i üzerine kaleme aldığı *telhîs*lerde ve en önemlisi *İkinci Analitikler* üzerine yazdığı *tefsîr*inde önde gelen Antik şârihlerin isimlerini açıkça zikrettiğine şahit oluruz. İbn Rüşd, *Topikler* üzerine yazdığı *telhîs*inde Afrodisiaslı İskender'e (ö. ykl. 200) atıfta bulunur. Konu (*mevzû'*) bahsini ele aldığı bağlamda bu kez hem Afrodisiaslı İskender'in hem de Theophrastos'un (ö. ykl. MÖ 287) isimlerini anarak onların *mevzû'* kavramını ilke olarak tanımladıkları şeklindeki görüşlerini dile getirmektedir. Akabinde İbn Rüşd Themistios'un (ö. ykl. 388) *mevzû'*u kıyasın ilkeleri olmaya en layık küllî öncüller olarak tanımladığı görüşüne yer vererek Themistios'un görüşü ile İskender ve Theophrastos'un arasındaki görüş farklılığını ortaya koymaktadır. Burada İbn Rüşd'ün, İskender ve Themistios'un farklılaştıkları noktayı dakik bir bakış açısıyla tespit ederek kendi görüşünün İskender'in görüşünü destekler nitelikte olduğunu özellikle belirttiğine şahit oluruz. Yine İbn Rüşd meşhur olana muhalif olan ve onu söyleyenin de meşhur olmadığı bir duruma örnek verirken, Yahyâ en-Nahvî'nin (ö. 570) hareketin meydana gelmesinden önce gelen kuvvetin varlığına ilişkin Meşşâîlere yöneltmiş olduğu eleştiriyi örnek olarak dile getirir. İbn Rüşd'ün *Topikler* üzerine yazdığı *telhîs*i bağlamında Themistios'u çokça anmakla birlikte Galen'e (ö. ykl. 216) de atıfta bulunmaktadır. Nitekim doğal güçlerin açık ve gizli olanları hakkındaki tartışma örneği üzerinden bunların merkezinin kalp mi yoksa beyin mi olduğuna dair Aristoteles ve Galen'in farklı düşündüklerini belirttiği bağlamda Aristoteles'in kalbi dikkate aldığını ve Galen'in de aksine olarak beyni öne çıkardığını dile getirir. Ayrıca İbn Rüşd "küçük şerh" tarzında kaleme aldığı *Cevâmi'u Kitâbi'l-Cedel* adlı eserinde tasdiki öncüllerin sınıflarını zikrettiği bağlamda Themistios'un bu sınıfın cedelî olmadığını ifade ettiğini belirterek Fârâbî'nin bu sınıfı cedelî olarak değerlendirdiğine vurgu yapar, ardından kendisinin görüşünün de bu sınıfın cedelî olduğuna yönelik olduğunu özellikle dile getirir. Bu ve benzeri örnek veriler ışığında İbn Rüşd'ün Antik şârihleri çok yakından tanıdığını ve onların hem eserlerine hem de görüşlerine en ince ayrıntılarına varıncaya kadar hâkim olduğunu özellikle ifade etmek gerekmektedir. Bu husus İbn Rüşd'ün Aristotelesçiliğinin yanı sıra Aristotelesçi şerh geleneğine dair geniş ufkunu ortaya koymakta, daha da önemlisi ele alıp tartıştığı ve hükme bağladığı meseleler hakkında ne denli vukufiyet sahibi olduğunu da açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Antik şârihler, *telhîs*, *tefsîr*, mantık

HİLAL ALTINDAĞ

Âlemin Ezelîliği Meselesinde Philoponos'a Yönelik Geç Yeni Platoncu Eleştirilerin İslam Felsefesindeki Devamı: Fârâbî Örneği

Bu çalışma âlemin varlığına dair tartışmada Philoponos'un (ö. 570) Yeni-Platoncu geleneğe itirazlarıyla birlikte sistematik hale gelen âlemin ezelîliği konusunda Platon (ö. MÖ 347) ve Aristoteles (ö. MÖ 322) arasında bir uyum arama çabasının imkânsız olduğu iddiasına karşı çağdaşı

çağdaşı Simplikios'un (ö. 560) ve İslam filozoflarından Fârâbî'nin (ö. 339/950) Philoponos'a itirazlarındaki benzerlikleri ele almaktadır. Yeni-Platoncu şârih Simplikios'un Aristoteles şerhlerine bakıldığında, bir yandan Aristoteles'in zaman ve harekete dair argümanlarını Philoponos'un onlara yönelik mantıksal çelişki itirazlarıyla birlikte şerh ettiğini, diğer yandan da Aristoteles'in Platon'la hangi açılardan uyum içinde olduğunu ispatlamaya çalıştığı görülür. İslam felsefesi geleneğinde Fârâbî'nin de aynı endişeyle hem Philoponos'a yönelik bir reddiye kaleme alması hem de *Kitâbü'l-Cem' beyne re'yeyi'l-hakîmeyn Eflâtûn el-İlâhî ve Aristûtâlîs* adlı eseriyle Platon ve Aristoteles arasında birçok konuda uyum olduğunu gösterme çabası, âlemin ezelîliği meselesinin felsefî devamlılığı bağlamında iki gelenek arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerine şu soruları akla getirir: Philoponos'un âlemin ezelîliği meselesinde Platon ve Aristoteles'in anlaşmazlık içinde olduğu iddiası, geç dönem Yeni-Platoncu gelenekte Simplikios ve Fârâbî arasında nasıl bir felsefi dönüşüm ve süreklilik içinde ele alınmaktadır? Simplikios ve Fârâbî'nin bu meselede Philoponos'a yönelik itirazlarında ortak problem alanları ve Aristoteles'i anlamaya yönelik benzer savunma stratejileri bulmak mümkün müdür? Bu çalışmanın amacı, Geç Antik dönem şerh geleneğinin izlerini bu sorular eşliğinde takip etmek ve Fârâbî'nin bu meselede durduğu yeri analiz etmektir. Bu çalışmada, Simplikios'un Philoponos'a itirazlarının yer aldığı Aristoteles'in *Fizik*'i üzerine şerhi ile Fârâbî'nin benzer temalara yer verdiği Philoponos'a reddiyesi ve *el-Cem'* arasında seçilen pasajlar, tarihsel ve felsefî bir okumaya tâbi tutularak karşılaştırmalı metin analizi yöntemiyle incelenecektir. Bu inceleme sayesinde Simplikios'un âlemin ezelîliği meselesinde Philoponos'a itirazlarının ve Aristoteles'i açıklama biçiminin, Fârâbî'nin Philoponos'a reddiyelerini ne ölçüde belirlediği ve Aristoteles'i Yeni-Platoncu çizgide nasıl yorumladığı sorularına cevap verilecektir. Çalışma, geç dönem Yeni-Platoncu geleneğin içinde başlayan bir tartışmanın felsefî sonuçlarının İslam felsefe geleneğini ve felsefî gündemini doğrudan etkilediği ve Fârâbî'nin bu tartışmada Simplikios'la benzer temalar ve argümanlar kullanarak kendisine intikal eden geleneğin bir takipçisi ve mirasçısı olduğu bulgusuyla sonuçlandırılacaktır. Ayrıca modern İslam felsefesi literatüründe Fârâbî'ye aidiyeti tartışmalı olan *el-Cem'*in, Philoponos'un âlemin kıdemi tartışmasına ve bu tartışma çerçevesinde Aristoteles'e yönelttiği eleştirilere karşı gelişen, Aristotelesçi geleneği şerh etme ve bu geleneğin Platon'la uyumunu ortaya koyma çabası bağlamında incelenmesinin, eserin Fârâbî'ye aidiyetine ilişkin tartışmaların yeniden değerlendirilmesine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Philoponos, Simplikios, Fârâbî, Yeni-Platoncu gelenek, âlemin ezelîliği

HÜMEYRA ÖZTURAN

***Boulē*den *Reviyye*ye: Antik Yunan'dan İslam Dünyası'na "Tikeller Hakkında Düşünmek"**

Reviyye kavramı, İslam ahlak felsefesi eserlerinde "insanın gayeye götüren isabetli yollar hakkında düşünmesi, en doğru eylemin ne olduğuna dair ahlâkî ilkeye uygun çıkarım yapması" şeklinde "tikeller üzerinde akıl yürütme sürecini" ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Söz konusu sürecin isabetli şekilde gerçekleştirildiğini ifade eden *cevdetü'r-reviyye*, *er-re'yü's-sahîh*, *er-re'yü's-sıdk*, *sahîhu'r-re'y*, *sıhhatü'r-re'y*, *hüsnü'r-rü'ye* gibi kavramlar da ahlâklı eylem kararına ulaşmayı mümkün

mümkün kılan nitelikler olarak ahlâk kitaplarında zikredilmiştir. *Reviyye* kavramının felsefe literatürüne girişine odaklanarak geriye doğru gittiğimizde, kavramın Aristoteles'in (ö. MÖ 322) *Önerme Üzerine*, *İkinci Analitikler*, *Fizik*, *Metafizik* ve *Nikomakhos Ahlâkı*, İskender Afrodîsî'nin (ö. ykl. 200) *De libero arbitrio* (*Makâle fi'l-istitâ'a*) risalesi, Sahte-Aristotelesçi *De virtutibus et vitiis* (*Fi'l-fezâil ve'r-rezâil*) gibi pek çok antik eserin Arapça tercümesinde geçtiği görülmektedir. Bu metinler esas alındığında *reviyye* kavramının, Yunancadaki *boulē/bouleuei/bouleuomai* ve *dianoia* gibi "tasarlama, ince ve ayrıntılı şekilde düşünme, istişare etme, danışma, tavsiye alma" gibi tikeli, spesifik olarak eylemi tasarlama, istişare etme ve ona karar verme sürecini ifade eden kelimelerin tercümesi olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu bağlamda tebliğde, *boulē* ve türevleri çerçevesinde Antik Yunan felsefe metinlerinde tasvir edilen düşünme eyleminin, İslam felsefesi eserlerinde *reviyye* kavramıyla ifade edilen tasavvurdaki yansımaları sorgulanacaktır. Tikele ilişkin düşünmenin nitelikleri, eyleme dair değerlendirmelerin isabetli olma imkânı, öznellik ve nesnelliği gibi pek çok hususta işaret edilen bilgilerin Antik Yunan'dan İslam dünyasına bir takibini yapmak hedeflenecektir. Bu takipte, eyleme ilişkin olması nedeniyle kavramın bilhassa ahlâk ve fıkıh alanlarında, tasavvur, problem ve disiplin bakımından intikal ve alımlanışına dair ilgi çekici sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *reviyye*, *boulē*, tikel, eylem, ahlâk

İBRAHİM HALİL ÜÇER

İntikalin Mantığı: İskenderci İlâhî Güç ve *Quaestio* 2.3'ün İslam Felsefesindeki Alımlanışı Üzerinden Bir Değerlendirme

Bu tebliğ, farklı düşünce gelenekleri arasındaki felsefî etkileşimleri ancak bu geleneklerin kendi iç yapıları ve problematiklerini dikkate alarak yorumladığımızda doğru bir şekilde anlayabileceğimiz şeklindeki bir tezi, Afrodisiaslı İskender'in (ö. ykl. 200) *Quaestio* 2.3'te geliştirdiği ilâhî güç anlayışı ve onun Müslümanlar tarafından tevarüsü üzerinden ortaya koyacaktır. Söz konusu metin, Aristotelesçi kozmolojinin ay-üstü ve ay-altı âlem arasındaki ilişkiyle ilgili sonraki döneme bıraktığı bir gerilimi çözmeye çalışır: Varlık verme fiiline müracaat edilmeksizin, sadece semavî hareket aracılığıyla oluş, bozuluş ve maddede suret kazanma nasıl açıklanabilir? İskender'in "ilâhî güç" kavramı, Aristotelesçi hareket merkezli doğa açıklamasını bir metafizikleştirme teşebbüsüdür. İlâhî güçle İskender, Stoacı *pneuma* ve tüm evrene nüfuz eden biçimlendirici güç ya da Platoncu idealar ve pay alma fikirlerinin bu felsefelerde ifa ettiği işlevin bir benzerini Aristoteles felsefesinde ikame etmenin bir yolunu bulur. Bunu yaparken de Aristotelesçi sistemde anomali gibi duran semavî cisimlerin etkisini, türlerin korunması ve sürekli oluş-bozuluşun teminatı olarak sisteme dâhil eder. Bu çerçeve, Arapça tercüme faaliyetiyle Kindî (ö. ykl. 252/866) çevresine intikal ettiğinde yeni bir anlam kazanmıştır. *Quaestio* 2.3'ün alımlanışı, Yunan felsefesinin İslam dünyasına yalnızca literal bir aktarım yoluyla intikal etmediğini, aksine yaratma, inayet, semavî nedensellik ve suretlerin meydana gelişi gibi meseleler etrafında yeniden yorumlandığını gösterir. Bu yeniden yorumlama hem ilgili metnin tercümesinde, hem de Kindî ve Fârâbî (ö. 339/950) hattında görülebilir. Burada semavî cisimlerin nedenliğine dönüş, Yeni-

Eflatuncu sudûr diliyle Aristotelesçi hareket merkezli açıklama arasında melez bir alan açar. Özellikle Fârâbî'de semavî cisimlerin unsurî madde ve maddî suretlerin nedeni olarak konumlandırılması, İskenderci ilâhî gücün metafizik bir kozmoloji içinde yeniden üretildiğini gösterir. Bu nedenle tebliğ, alımlamayı "etki" yahut "kaynak" tespitiyle sınırlamayacak; aynı problemin Aristotelesçi, İskenderci, Kindîci-Fârâbîci ve İbn Sînâcı bağlamlarda hangi metafiziksel kabuller üzerinden tartışıldığıyla ilgili de bir karşılaştırma yapacaktır. Tebliğin son bölümünde İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) bu mirasa yönelik eleştirisi, alımlama sürecinin tamamlayıcı bir ciheti olarak ele alınacaktır. İbn Sînâ, hareket merkezli maddî istidat ve suret alış modelini "doğa bilimcilerin yolu" olarak tenkit eder; metafiziğin asıl meselesini ise hareket değil, varlığa geliş olarak belirler. Bu nedenle semavî hareketler, suretlerin varlığını veren ilkeler değil; hazırlayıcı, yardımcı ve engelleri kaldırıcı nedenler olarak değerlendirilir. Böylece İbn Sînâ, İskenderci mirası reddetmenin ötesinde, onu doğa felsefesi bakımından işlevsel, metafizik bakımından ise yetersiz bir yaklaşım olarak değerlendirerek yeniden konumlandırır. Sonuç olarak tebliğ, *Quaestio* 2.3'ün İslam felsefesindeki serencamını, hareketten varlığa, kinematik açıklamadan ontolojik nedenselliğe doğru ilerleyen bir dönüşüm tarihi olarak ele alacaktır. Bu dönüşümün iç mantığına göre "intikal" bir metnin basitçe başka dile tercüme edilmesinden ibaret değildir; bunun yerine, daha doğru bir şekilde, metnin konu edindiği problematiğin gelenekler arası seviyede ve yeni metafizik mimariler içinde yeniden ele alınmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Afrodisiaslı İskender, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, *Quaestio* 2.3, ilâhî güç, semavî cisimler

İLYAS ALTUNER

İbn Rüşd'ün Lambda Tefsiri'nde Themistios'u Alımlama Tarzı

"Lambda" kitabı, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) *Metafizik* adlı eserinin en kritik bölümlerinden biri olarak kabul edilir ve varlığın temel tözünü, yani "Hareketsiz İlk Hareket Ettirici"yi ele alır. Aristoteles'in *Metafizik*'inin her bir kitabına çokça şerh yazılmış olmasına karşın, "Lambda" kitabı hakkında İskender Afrodîsî'nin (ö. ykl. 200) büyük şerhi ve Themistios'un (ö. ykl. 388) orta şerhi dışında bir şerh yazılmamıştır. Bu iki eserin de Yunancasının olmayışı, Arapça tercümelerini ön plana çıkarmıştır. Aristoteles'in önemli şârihlerinden biri olan Themistios'un *Lambda Şerhi*, Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus (ö. 328/940) ve İshâk b. Huneyn (ö. 298/911) tarafından Arapçaya, oradan Moses b. Tibbon tarafından İbraniceye ve oradan da Moses Finzi tarafından Latinceye çevrilmiştir. Abdurrahman Bedevî, Themistios'un Arapçaya çevrilen ve asıllarının bir kısmı kayıp olan bu eserin elimize ulaşan bölümlerini *Aristû inde'l-Arab*'da yayımlamıştır. Eserin elyazma nüshasında olmayan bazı kısımları Abdüllatif el-Bağdâdî'nin (ö. 629/1231) *Kitâb fî ilm mâ ba'de't-tabî'a* ve İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye* eserinde bulunmaktadır. Eserde bulunmakla birlikte, bazı kısımların Şehristânî (ö. 548/1153) tarafından farklı bir yorumla aktarıldığını da görmekteyiz. Yine bazı eserlerde çok az olsa da Themistios'a ait parçalar yer almaktadır. Yoav Meyrav ise hem Arapça elyazmalarını bir araya getirmiş hem de başka eserlerde parça parça yer alan kısımları da toplayarak eseri Arapça-İbranice olarak yayımlamıştır. Themistios

Themistios'un *Lambda Şerhi* ayrıca Sâbit b. Kurre (ö. 288/901), İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve Abdüllatif el-Bağdâdî tarafından özetlenmiştir. Özellikle Bağdâdî, Themistios'un şerhini olduğu gibi nakletmiştir. İbn Rüşd (ö. 595/1198) ise *Metafizik*'i şerh ederken "Lambda" kısmında çoğunlukla İskender'den alıntı yapmış, yeri geldiğinde Themistios'tan bahsetmiştir. İbn Rüşd, Aristoteles şerhlerini yazarken elindeki Yunan şârihlerin, özellikle İskender ve Themistios'un Arapçaya çevrilmiş metinlerini sürekli karşılaştırmış ve tartışmıştır. İbn Rüşd'ün şerh yönteminin karakteristik özelliği, bir meseleyi ele alırken önce İskender'in, ardından Themistios'un görüşünü aktarıp ikisi arasında hakemlik yapmasıdır. İbn Rüşd'ün doğrudan alıntıladığı Themistios pasajları, çoğu zaman Themistios'un orijinal düşüncesini yeniden inşa etmenin tek veya en güvenilir yollarından biridir. Bir başka ifadeyle, İbn Rüşd'ün şerhi, sadece Themistios'un İbn Rüşd üzerindeki etkisini değil, aynı zamanda kayıp bir Yunan metnini yeniden kurmamıza yarayan bir tanıklık işlevi de görür. Ancak İbn Rüşd'ün Themistios'tan yaptığı alıntılar çok sınırlıdır, çünkü o, Themistios'tan çok İskender'i takip etmiştir. Yer yer "Themistios da bu konuda şöyle yorumda bulunmuştur" dediği yerlerin yanında, Themistios'un bu konuları kimi zaman doğru anladığı, kimi zaman da tam anlamıyla yorumlayamadığından bahseder. İbn Rüşd, Themistios'un görüşlerine doğrudan alıntılarını "Lambda" kitabının 3, 4 ve 7. bölümlerinden yapmış, 9. bölümden sadece bir cümle almıştır. Bunun yanında, ona çeşitli bölümlerde değinmiştir. İlk muharrik ve çoklu muharrikler meselesinde, İbn Rüşd, Aristoteles'in gök cisimlerinin her biri için ayrı bir hareket ettirici öngörmesi konusunda, İskender'in daha tabiatçı bir okuma sunmasına karşın, Themistios'un bu ayrı akılların/muharriklerin birbirleriyle ve ilk muharrikle ilişkisini daha metafizik-teolojik bir çerçevede ele aldığı yoruma daha yakın durur. İbn Rüşd'ün ünlü "*akl vâhid*" tezi, yani tüm insanlığın tek bir maddî akılda (heyûlânî akıl) ortaklaşa katılımı düşüncesi, bu iki gelenek arasındaki gerilimden doğan özgün bir sentezdir. Themistios'un birleştirici eğilimi, İbn Rüşd'ü bu yönde düşünmeye teşvik eden önemli bir kaynak olmuştur, ama İbn Rüşd'ün vardığı sonuç ne İskender'in ne de Themistios'un yorumuyla birebir örtüşmeyen, kendine özgü, oldukça radikal bir sonuçtur. Aristoteles-İskender-Themistios üçlemesi, Latin ortaçağına İbn Rüşd üzerinden aktarıldığında, 13. yüzyıl Paris Üniversitesi'ndeki "Latin İbn Rüşdcülüğü" akımı tartışmalarının da temelini oluşturur.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, *Metafizik*, "Lambda" kitabı, İskender Afrodîsî, Themistios

KÜBRA BİLGİN TİRYAKİ

Geç Antikiteden İslam Felsefesine *İsti'dâd* Kavramının Kökenleri ve Gelişimi

İsti'dâd kavramının felsefî bir kavram olarak kökeni Aristoteles'in (ö. MÖ 322) *dunamis-energeia* (kuvve-fiil) teorisine dayanmaktadır. Aristoteles hem doğal oluşlar hem de iradî-ihtiyarî oluşlarda fiile çıkma anlamını önceleyen imkân durumuna işaret eden bir "bilkuvvelik" varsayar. Aristoteles açısından ayrım yapılmayacak şekilde vaz edilen fiile gelme veya oluşa gelme "hiçlikten/yoktan" olamaz. Bir şeyden olma durumu, imkân zemininde ortaya çıkan bilkuvveliği gerektirmektedir. Aristoteles'in De Anima II.5 ve Fizik VIII.4'te yaptığı ayrımda görüleceği üzere bir şey henüz meydana gelmeden önceki bilkuvveliğe tekabül eden kuvve durumu *dunamis* olarak ifade edilmekteyken

edilmekteyken; daha önce bir bilfiil olmuş ancak halihazırda fiil durumunda olmayan bir özelliğe yönelik kuvve durumu ise *heksis* olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamda *dunamis*in birinci bilkuvvelik, *heksis*in ise ikinci bilkuvvelik olduğu söylenebilir. *De Anima* bağlamında özellikle insanın kazanacağı öğrenim gibi yetkinlikler bakımından söz konusu edinilen bu fiile gelişlerin anlaşılması daha kolay olsa da doğal nesneler söz konusu olduğunda ikinci bilkuvveliğin nasıl ortaya çıkacağı belirsiz görünmektedir. Bu bağlamda Aristoteles sonrasında Yeni-Platoncu filozoflar harekete bağlı oluş ile fiile bağlı oluş ayrımı zemininde iki tür kuvve durumunun nasıl ayrışacağına ilişkin tartışmalar yürütmüşlerdir. Söz konusu tartışmalar özellikle iradî-ihtiyarî oluşların açıklanması bağlamında *De Anima*'daki pasajlar üzerinden yürütülürken; *kuvve-lâ-kuvve* kavramlarının nitelik kategorisi altında belirginleştirilmesi açısından *Kategoriler*'deki pasajlarda incelenmiştir. Ayrıca doğal nesnelerin oluşu incelenirken *Fizik* ve *Metafizik* metinlerindeki ilgili pasajlar üzerinden konu takip edilmektedir. Yeni-Platoncu filozoflardan Proklos (ö. 485), Simplikios (ö. 560) ve Philoponos (ö. 570) ise kuvve-fiil arasındaki ilişkinin hareket verme ve varlık verme çerçevesinde yeniden kurulmasından hareketle *epitêdeiotês* kavramıyla yeni bir edilgin güç alanı tanımlamışlardır. Bu kavram ilgili metinlerin çevirilerinde *isti'dâd* kavramıyla karşılanmıştır. Bu tebliğde zikri geçen şârihlerin Aristoteles metinlerine ilişkin yorumları ışığında Bağdat Meşşâîleri başta olmak üzere Kindî (ö. ykl. 252/866), Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) felsefesinde *isti'dâd* kavramının ne tür semantik ve kavramsal dönüşümler geçirdiği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Sînâ, kuvve, *epitêdeiotês*, *isti'dâd*

KÜBRA OĞUZ

İskenderiye'den Bağdat'a Aristoteles Mantığının Aktarımı: Ammonios ve Fârâbî'nin *Peri Hermeneias* Şerhlerinde Mühmel Önermeler

Geç Antik dönem felsefî mirasının İskenderiye'den Bağdat'a ve dolayısıyla İslam dünyasına intikali, felsefe tarihi açısından önemli bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu intikal süreci, Antik Yunan düşüncesinin tercüme faaliyetleriyle birlikte doğrudan başka bir coğrafyaya aktarılmasının ötesinde, söz konusu düşüncenin yeni bir dilsel ve epistemolojik zemin üzerinde yeniden yorumlanması ve inşa edilmesi sürecidir. Aristoteles'in (ö. MÖ 322) *Organon*'unun ikinci kitabı olan *Peri Hermeneias* (*Yorum Üzerine*, *el-İbâre*) üzerine oluşan şerh geleneği, felsefî mirasın İskenderiye'den Bağdat'a aktarım sürecini ve bu süreçteki yorum farklılıklarını ortaya koymak için uygun bir inceleme alanını teşkil etmektedir. Bu bildiri, iki farklı felsefî havzanın şerh gelenekleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları, İskenderiye Okulu'nun önemli temsilcilerinden biri olan Ammonios (ö. ykl. 526) ile İslam mantık geleneğinin kurucu ismi kabul edilen Fârâbî'nin (ö. 339/950) *Peri Hermeneias* şerhleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'in *Peri Hermeneias*'ında yer verdiği ve Ammonios ve Fârâbî'nin de şerhlerinde detaylı olarak tartıştıkları "mühmel (belirsiz/niceliksiz) önermeler" problemi merkeze alınarak bu iki filozofun şerh metotları ve Aristoteles'in mantık anlayışını değerlendirme ve aktarma biçimleri incelenerek ortaya konmaya çalışılacaktır. Tikel veya tümel

herhangi bir niceleyici edat içermeyen “İnsan âlimdir” ve “İnsan âlim değildir” gibi mühmel önermelerin doğruluğu problemi, *Peri Hermeneias* şerhlerinde tartışılagelmiş problemlerden biridir. Aristoteles, metninde bu tür önermelerin aynı anda doğru olabileceğine işaret etmiş; devamında bu önermeler arasında bir çelişiklik ilişkisi mi yoksa zıtlık ilişkisi mi bulunduğu konusu şârihler tarafından tartışılmıştır. Bildiri metninde, mühmel önermelerin tikel önermelerle aynı mantıksal güce sahip olup olmadığı; ayrıca zorunlu, imkânsız ve mümkün maddelerde doğruluk değerlerinin nasıl değiştiği etrafında dönen teorik tartışmalara Ammonios ve Fârâbî’nin yaklaşımları üzerinden yer verilecektir. Bu bağlamda, Ammonios’un konuyu İskender Afrodîsî (ö. ykl. 200) ve Porphyrios (ö. 304) gibi kendinden önceki Yunan şârihlerin iddiaları üzerinden nasıl tartışmaya açtığı incelenecektir. Bunun karşısında ise Fârâbî’nin mühmel önermelerin doğruluğu ve bu önermelerin çelişikliğine dair problemi Arapçanın dil yapısı ve formel mantık zemininde nasıl bir analize tâbi tuttuğu ortaya konacaktır. Sonuç olarak bu bildiri, Ammonios ve Fârâbî’nin *Peri Hermeneias* şerhlerinde tartışmış olduğu “mühmel önermeler” problemi üzerinden, İskenderiye ve Bağdat okulları arasındaki şerh metoduna dayalı farklılıkları ve yorum farklılıklarını biçimsel ve içeriksel olarak incelemesinin yanında, Geç Antik dönem felsefi mirasın Bağdat’a intikalinde dilsel ve epistemolojik zeminin farklılaşmasıyla nasıl bir aktarım ve başkalaşım sürecine tabi olduğunu araştırma konusu yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, *Peri Hermeneias*, Ammonios, Fârâbî, mühmel önermeler

KÜBRA ŞENEL

Ruhun Etkinliği ile İdrakin Edilgenliği Arasında: Aristoteles, Şârihler ve İbn Sînâ

Aristoteles (ö. MÖ 322) canlı olanın cansız olandan farkının hareket ve duyumsama olduğu görüşünün hâkim olduğunu söyler. Buna göre ruh, beslenmenin, arzulamanın, duyumsamanın, akıl yürütmenin ve hareketin/yer değiştirmenin ilkesidir/sebebidir. Bilmeyi sağlayan şey ise ruh veya bilgidir. Dolayısıyla ruh, yaşamamızı ve duyumsamamızı sağlayan etkin sebeptir, logostur, bir madde ve taşıyıcı değildir, dolayısıyla bu anlamda da edilgen değildir. Bir bedende bulunuyor olsa da belli bir bedende bulunur ve bu sebeple beden ruhun değil ruh bedenin yetkinliğidir. Ancak ruhun sebep oluşu, duyumsamanın bir çeşit başkalaşma, hareket ettirilme ve etkilenme olduğu ifadesiyle başka bir anlama bürünür. Çünkü filozof, ruhtan pay almayan hiçbir şeyin duyumsamadığını söyler. Duyumsamayı meydana getiren şeyler ise dışarıdandır ve bu dışarıdan olan duyulurun hazır bulunması şarttır. Çünkü işler haldeki duyum, tek tek şeylere dairdir. Duyu, duyulurların formlarını maddesiz biçimde kabul eder, dolayısıyla duyumsama da maddesiz bir şekilde duyulurların formlarını kabul etmedir. Bu sebeple duyular örneğin rengi, tadı ya da sesi olan bir şeyin etkisine maruz kalırlar. Nitekim görme teorisinde Aristoteles’in göz-ışın teorisini reddederek nesne-ışın teorisini kabul etmesi buna delalet eder. Buna göre görme, görmeye konu olan şeyin gözde nakşolması olarak tarif edilir. Bu durumda ruh hem bir sebep ve ilke hem de duyuya konu olan objeler tarafından değişimin öznesi kılınmaktadır. Bu da onun hem sebep/ilke olarak etkin hem de edilgin olduğu anlamına gelmektedir. Ancak Aristoteles *De Anima*’da idrak eden ruhun herhangi bir değişimin öznesi olamayacağını da açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu

Bu durumda bu çelişki nasıl giderilecektir? Yahut bütün bunları aynı anda savunmak mümkün müdür? Bu tebliğde Aristoteles'in bu konudaki görüşleri, şârihler İskender Afrodîsî (ö. ykl. 200) ve Themistios'un (ö. ykl. 388) görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır. Buna göre, İskender, duyumsamaya ilişkin değişimlerin/etkilenmelerin duyumsama için sadece bedensel ön koşul olup duyumsamanın kendisinin herhangi bir etkilenme ya da değişime konu olan olarak sınıflandırılamayacağını, dolayısıyla algının edilgen olamayacağı görüşündedir. Themistios ise algılayan ruhun duyu organlarıyla birlikte etkilenmeye konu olduğunu söyler. Dolayısıyla ruh da değişimlerin asıl öznesi olarak konumlanmaktadır. Şârihlerin görüşlerinin çerçevesi çizildikten sonra söz konusu görüşlerinin izleri İbn Sînâ (ö. 428/1037) üzerinden takip edilecektir. Bu meyanda İbn Sînâ'nın bu konudaki görüşleri, öncelikle nefsin tanımı, bu konuda Aristoteles'ten ayrıldığı noktalar, duyumsamanın salt bir edilgenlik olup olmadığı, duyumsayan ruhun da bu edilgenliğe katılıp katılmadığı konuları çerçevesinde ortaya konulacak, bu noktada İskender Afrodîsî ile Themistios'u yukarıdaki değiniler doğrultusunda izleyip izlemediği sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İskender Afrodîsî, Themistios, İbn Sînâ, nefs

MUSTAKİM ARICI

"Sanat Uzun, Ömür Kısa": *Aforizmalar*'ın Arapça Şerhleri Bağlamında Klasik Tıbbın Bilimselliği Sorunu

Tıbbın kurucusu sayılan Hipokrates'e (ö. ykl. MÖ 370) nispet edilen Hipokrates Külliyatı içinde *Aforizmalar* veciz bir dil yapısına sahip olma ve başka birçok özelliğinin yanında tıbbın mahiyeti ve işlevselliği ile ilgili yargılarıyla da öne çıkmaktadır. *Aforizmalar* önce Yunanca sonra Süryanice, Arapça ve Latince şerhlere konu olmuş, yüzyıllar içinde farklı medeniyet havzalarında eser üzerine büyük bir literatür oluşmuştur. Galen (ö. ykl. 216) şerhinin 9. yüzyılda Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) tarafından tercüme edilmesiyle İslam coğrafyasında geniş kitlelere yayılan eseri 12., 13. ve 14. yüzyıllarda sırasıyla İbn Meymûn (ö. 601/1204), Abdüllatif el-Bağdâdî (ö. 629/1231), İbnü'l-Kuff (ö. 685/1286) ve İbnü'n-Nefîs (ö. 687/1288) gibi tabipler ve başka isimler şerh etmiş, Osmanlı'da da bu yönde bazı örnekler kaleme alınmıştır. Bu tebliğde öncelikle İslam dünyasında eser üzerine oluşan literatüre kısaca değinilecektir. İslam dünyasında ilgiyle takip edilen *Aforizmalar*'ın en tartışılan parçası büyük bir ihtimalle birinci aforizmanın beş kısa cümleden oluşan kısmıdır. "Sanat uzun, ömür kısa, zaman sınırlı, deneyimler tehlikeli, kararlar zor" cümleleri etrafında tıbbın yöntemi ve bilimselliği ile ilgili tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Deneyim ve kıyas yöntemleri, tümel ilkeleri tikellere uygulama durumu, tıbbın zanaat ve bilim olma ikilemi, astroloji ve kehanete benzetilmesi gibi birçok alt problem etrafında tabip şârihlerin ilgili tartışmalara dair görüşleri eseri klasik dönemde hayli dikkat çekici bir tıp felsefesi gündemine dâhil etmektedir. Tebliğde ağırlıklı olarak yukarıda zikredilen şârihler bağlamında ilk aforizma bu çerçevede tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hipokrat, *Aforizmalar*, Galen, İslam tıp tarihi, Huneyn b. İshâk

NURETTİN YAKIŞAN

Zaman ve Yaratılış Probleminde Geç Antik Miras: Aristotelesçi Ezelîlik ve Platoncu Hudûs Arasında Mîr Dâmâd'ın "Dehrî Hudûs" Sentezi

İslam felsefe tarihinin 17. yüzyıldaki en özgün simalarından biri olan ve "Muallim-i Sâlis" (Üçüncü Öğretmen) unvanıyla anılan Mîr Dâmâd (ö. 1041/1631), felsefe ve kelamın kadim problemlerinden biri olan "âlemin yaratılışı-ezelîliği" (*hudûs-kıdem*) tartışmasına özgün bir çözüm getirmiştir. Bu tebliğ, Mîr Dâmâd'ın başyapıtı el-Kabesât çerçevesinde geliştirdiği "dehrî hudûs" teorisini, Geç Antik dönem felsefesinden tevarüs edilen kavramsal miras ve özellikle Proklos (ö. 485) gibi Yeni-Platoncuların "ebediyet" ile "zaman" arasındaki ara formül arayışlarıyla karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Felsefe tarihinde âlemin varoluşu meselesi, genellikle iki zıt kutup arasında şekillenmiştir: Aristoteles (ö. MÖ 322) ve takipçilerinin savunduğu "âlemin Tanrı ile birlikte nesnel düzeyde ezelî olduğu" tezi ile Platon (ö. MÖ 347) ve semavî dinlerin kelâmcılarının savunduğu "âlemin zamanda yoktan yaratıldığı" fikri. Mîr Dâmâd, Aristoteles'in *Topika*'da bu meseleyi "cedelî" (diyalektik) ve burhanî kanıttan yoksun olarak nitelemesine dikkat çekerek, her iki tarafın da (Meşşâîler ve Mütekellimûn) çıkmazlarını aşacak "burhanî" bir yol aramıştır. Mîr Dâmâd'ın bu problemin çözümü için önerdiği temel strateji, varlığın zamansallığını üç farklı ontolojik "kap" (*vi'â'*) veya mertebe üzerinden yeniden tanımlamaktır: (i) *Sermed* (Eternity/Aion): Değişmez olanın (Tanrı) değişmez olan ile ilişkisi. (ii) *Dehr* (Perpetuity/Aeviternity): Değişmez olanın değişen (âlem) ile ilişkisi; zamanın ufkunda duran ancak onu aşkın olan sabit süreklilik. (iii) *Zaman* (Time/Chronos): Değişen varlıkların birbirleriyle olan ölçülebilir ilişkisi. Bu üçlü taksim, Geç Antik dönemde Proklos'un "ebediyet" (*aion*) ile "zaman" (*chronos*) arasında bir ara terim olarak kurguladığı "zamandışı daimîlik" (*perpetuity*) fikriyle dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Mîr Dâmâd, Yeni-Platoncu "feyz" (sudûr) teorisini, Tanrı'nın yaratma fiilinin (*ibdâ'*) *dehr* boyutunda gerçekleştiğini savunarak dönüştürmüştür. Ona göre âlem, zamanda sonradan var olmamıştır (bu kelâmcıların hatasıdır); ancak Tanrı ile aynı ezelîlik düzeyinde de değildir (bu da filozofların hatasıdır). *Âlem*, dehr boyutunda "gerçek bir yokluktan" (*'adem sarîh dehrî*) sonra feyz yoluyla vücut bulmuştur. Tebliğde, Mîr Dâmâd'ın bu "ara formül" (dehrî hudûs) sayesinde, bir yandan Platon'un "yaratılmışlık" vurgusunu korurken diğer yandan Aristotelesçi "zamanın ezelîliği" itirazlarını nasıl rasyonel bir zeminde uzlaştırdığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mîr Dâmâd, Proklos, Aristoteles, Platon, *dehrî hudûs*

RIZA TEVFİK KALYONCU

Fârâbî'nin Antisthenes Eleştirisi: Tanım, İkinci Ma'kûller ve Sonsuz Gerileme Problemi

Bu tebliğ, Fârâbî'nin (ö. 339/950) *Kitâbü'l-Hurûf*'ta Sokrates'in (ö. MÖ 399) öğrencilerinden ve Kinik ekolüne mensup Antisthenes'e (ö. ykl. MÖ 365) yönelttiği eleştiriyi tanım teorisi, ikinci ma'kûller ve sonsuz gerileme problemi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Antik felsefeden İslam düşüncesine intikal eden temel meselelerden biri, bir şeyin mahiyetinin nasıl bilineceği ve bu bilginin dayandığı tanımların nasıl mümkün olacağı problemidir. Bu tartışmanın önemli duraklarından birini, Aristoteles'in (ö. MÖ 322) çeşitli eserlerinde zımnen ve *Metafizik* eserinde doğrudan

doğrudan (1043b23–32) görüşlerine atıfta bulunduğu Antisthenes oluşturmaktadır. Aristoteles'in aktardığı şekliyle Antisthenes, bir şey hakkında yapılacak her tanımın yeni bir tanım gerektireceğini, dolayısıyla tanımsal bilginin sonsuz bir açıklama zincirine sürükleneceğini düşünmektedir. Bu nedenle o, karmaşık tanımlara ve yüklemli önermelere kuşkuyla yaklaşmış, bir şeyin en güvenilir biçimde yalnızca kendi adıyla ifade edilebileceğini savunmuştur. Fârâbî'nin ele aldığı problem ilk bakışta tanım teorisine ilişkin görünse de metnin dikkatli okunması onun tartışmayı daha geniş bir epistemolojik zemine taşıdığını göstermektedir. Nitekim Fârâbî yalnızca "insan", "hayvan" veya "cisim" gibi mahiyet bildiren kavramlardan söz etmez; aynı zamanda "benzerlik", "başkalık" ve "cinsin cinsi" gibi ilişkisel ve mantıksal kavramları da tartışmaya dâhil eder. Böylece mesele, yalnızca birinci ma'kûllerin değil, mantığın konusu olan ikinci ma'kûllerin bilgisini de kapsamaktadır. Antisthenesçi itiraz bu düzlemde yeniden üretildiğinde, "benzerliğin benzeri", "başkalığın başkalığı" veya "cinsin cinsi" gibi ifadeler aracılığıyla ikinci ma'kûllerin bilgisinin de sonsuz gerilemeye maruz kaldığı ileri sürülebilir. Fârâbî'nin müdahalesi tam bu noktada ortaya çıkar. Ona göre bilgi, sonsuz sayıda fert veya ilişkinin tek tek bilinmesine dayanmaz; akıl, bu çokluğu kuşatan tümel anlamı kavrayabilir. Bir kavramın anlamını bilmek için onun bütün örneklerini tüketmek gerekmediği gibi, ikinci ma'kûllerin bilgisinin de sonsuz bir incelemeyi gerektirdiği söylenemez. Böylece Fârâbî, Aristoteles'ten devraldığı tanım ve yüklemleme savunusunu daha ileri taşıyarak mantığın temelini oluşturan ikinci ma'kûller alanına uygular. Fârâbî'nin Antisthenes eleştirisi, yalnızca tanımın imkânını değil, tümel bilginin ve mantıksal düşünmenin imkânını temellendirmeyi hedefleyen kapsamlı bir epistemolojik müdahale olarak değerlendirilebilir. Zira Aristoteles, Antisthenes'in itirazını tanım teorisi içerisinde çözer; Fârâbî ise aynı itirazı mantığın konusu olan ikinci ma'kûllere kadar genişletir ve böylece Aristotelesçi çözümü daha kapsamlı bir epistemolojik teoriye dönüştürür. Bu çerçevede Fârâbî'nin Antisthenes eleştirisi, yalnızca Antik bir tartışmanın aktarımı olarak görülmemelidir. Aksine bu eleştiri, onun Aristotelesçi mantık ve epistemolojiyi yeni bir felsefî ve kültürel bağlamda yeniden inşa etme projesinin bir parçasıdır. Özellikle Fârâbî'nin nahiv ilminden yararlanarak yaptığı çözümlemeler bu duruma delil oluşturmaktadır. Fârâbî, Antik Yunan'dan tevarüs ettiği problemleri İslam düşüncesinin kavramsal dünyası içerisinde yeniden yorumlayarak Aristotelesçiliği sadece nakleden değil, onu yeni sorunlar ve kavramlar etrafında sistematik biçimde yeniden kuran bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle Fârâbî'nin Antisthenes eleştirisi Antik mirasın İslâm kültür atmosferinde tutarlı bir bütün halinde kurgulanmasının spesifik örnekleri arasında değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, Aristoteles, Antisthenes, tanım, ikinci ma'kûller

SALİH DOĞU

Tabiatı İtibarıyla *Medenî* Olan Kimdir? Tevârüsün Siyasî Kavramları

Geç Antik felsefî birikimin Yunancadan Arapçaya intikali edilgen bir aktarım değil, kavramların öznesini yeniden kuran inşacı bir faaliyettir. Bu tebliğ, tercüme hareketiyle tevarüs edilen "İnsan tabiatı itibarıyla *medenî*dir" (*el-İnsân hayevân medenî bi't-tab'*) önermesini merkeze alarak önermenin

önermenin yüklemi korunurken öznesinin dönüştüğünü göstermeyi amaçlamaktadır. Tebliğin temel iddiası şudur: Tevarüs, *medenî* sıfatını poliste taşıdığı siyasal muhtevadan koparıp onu şehirli-toplumsal ve metafizik bir zemine oturtmuştur. Bu çerçevede tebliğin sorusu bir bulguya dönüşmektedir: Tabiatı itibarıyla *medenî* olan kimdir? Önermenin dört bileşeni (*insân/anthropos*, *hayevân/zoon*, *medenî/politikòn*, *bi't-tab'/physei estin*) içinde asıl kırılma *medenî* teriminde yaşanır. Dimitri Gutas'ın gösterdiği üzere Fârâbî'de *medenî*, ortak fayda esaslı anayasa ve sırayla yöneten-yönetilen eşit yurttaşlar anlamındaki *politikòn*u değil; şehri, şehir sakinlerinin yaşam tarzını ve metafizik ile nefs teorisine dayanarak düzenlenen şehir toplumunu imler. Bu kayma önce çevirinin kelime tercihlerinde görünür: Mütercim polisi istikrarlı biçimde *medîne* ile karşılamış, siyasete dair terkipleri bu kök etrafında kurmuştur (*tedbîrü'l-medîne*, *siyâsetü'l-müdün*, *el-felsefetü'l-medeniyye*). Buna karşılık polisin kurucu unsuru olan yurttaşlık (*polites*) için müstakil bir kavram teşekkül etmemiş; Aristoteles'in (ö. MÖ 322) "iyi insan" ile "iyi yurttaş" ayrımındaki yurttaş vasfı Arapça metinde büsbütün düşmüştür. *Sâisü'l-medîne* gibi hem "şehrin siyasetçisi" hem "şehrin seyisi" anlamına gelen terkipler, tevarüs edilen kavramın Arapçada yeni çağrışım katmanlarıyla yüklendiğini gösterir. *Nomos*un *nâmûs*a dönüşmesi de yasayı beşerî-siyasal düzenden ilâhî düzene doğru kaydırır. Böylece *medenî* olan öznenin kimliği değişir. *Polis*te bu özne, yöneten ve yönetilen özgür yurttaştır; *medîne*de ise toplumsallığı iç doğasına (beden ile nefs-akıl birliğine) bağlanan ve kemâlini ancak ilk başkan yahut peygamber-yasa koyucunun tesis ettiği düzen içinde tamamlayabilen şehirli insandır. Kendine yeterliliğin (*autarkeia*) siyasal öznesi, yerini nübüvvet ve şeriata bağlanan erdemli *medîne* mensubuna bırakır. Böylece toplumsallığın kaynağı, yurttaşın siyasal edim ve öz-yönetiminden alınıp insanın iç doğasına havale edilir; zorunluluğu ise Aristotelesçi "Yalnız yaşam ancak hayvana ya da Tanrı'ya yakışır" ölçütünden çok, toplum dışı hayatın erdeme elverişsizliği fikrine dayandırılır. Tevarüs, bu anlamda kavramı depolitize ederken onu yeni bir ontolojik-teolojik zeminde yeniden kurar. Bu yeniden kuruluş, Yunan *politikòn*unda öne çıkmayan duygusal-ontolojik bir katman da ekler: İslam siyaset felsefesi toplumsallığı *ictimâ'* ve *temeddün* kadar *ülfet*, *ünsiyet*, *mahabbet* ve *iştiyâk* üzerinden temellendirir; nitekim İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) *insan* kelimesini unutma anlamındaki *nisyân*dan değil, kaynaşma anlamındaki *ins* kökünden türetir. İnsanın tabiatı itibarıyla toplumsal olduğunu -bulunabildiği kadarıyla- ilk dile getirenin Câhız (ö. 255/869) olduğu; bu ilkenin Fârâbî'den (ö. 339/950) İbn Rüşd (ö. 595/1198), Tûsî (ö. 672/1274) ve Kınalızâde'ye (ö. 979/1572) uzanan hatta yerleşik bir *topos* haline geldiği gösterilecektir. Yöntem olarak *Nikomakhos'a Etik*'in Arapça versiyonu Yunanca ve Türkçe çevirilerle karşılaştırmalı biçimde taranacak; Gutas'ın anlam çözümlemesi ile alımlanış literatürü kuramsal çerçeveyi oluşturacaktır. Tebliğin katkısı, tek bir önermenin izini sürerek Geç Antik siyaset kavramlarının Bağdat'taki dönüşümünü hem terminolojik hem felsefî-teolojik düzeyde somutlaştırmak ve tercümenin İslam siyaset düşüncesini nasıl kurduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Fârâbî, İslam siyaset felsefesi, tercüme hareketi, *polis-medîne*

SÜMEYYE AYDIN KOTS

Geç Antik Felsefeden İbn Sînâ'ya Cevher ve Araz Tartışmasının Süreklilik ve Dönüşümü

İbn Sînâ (ö. 428/1037) hem cevher ve araz hakkında ele aldığı müstakil iki risalesinde hem de *Şifâ* külliyatının *Kategoriler* ve *Metafizik* kitapları ile *Necât*'ın çeşitli bölümlerinde cevher ve araz tartışmasından söz etmiştir. Bu tartışmanın kökenlerini araştırırken felsefe tarihinde epey geriye gitmek gerekir. Zira söz konusu tartışmanın temel nedeni Aristoteles'in (ö. MÖ 322) *Kategoriler*'de zikrettiği araz ve fasıl tanımından kaynaklanmaktadır. Araz tanımı Antik şârihlerin sûreti araz olarak kabul etmelerine neden olurken fasıl tanımı ise temelde cevherin parçasının cevher olduğu kabulüne neden olmuştur. Böylece fasıl gibi cevheri tamamlayan renk, ısı, boyut gibi nicelik ve nitelik arazlarının da cevher olup olmadığı Antik şârihler arasında tartışmaya neden olmuştur. Bu probleme ilk işaret eden erken Antik dönem şârihlerinden Lukios ile Nikostratos'tur. Akabinde, Geç Antik dönemin entelektüel zeminini hazırlayan Yeni-Eflatuncu şârihlerden Porphyrios ve Iamblikhos ile Geç Antik şârihlerden Simplikios, Deksippos ve Philoponos'un bu problemi analiz etmek için cevher ve araz arasında üçüncü bir kategori olan cevhersel özellikten bahsettiği görülmektedir. Diğer yandan, başta Aristoteles olmak üzere Afrodisiaslı İskender, Themistios, Porphyrios ve Ammonios gibi önemli filozofların eserlerini tercüme ettiği bilinen, 895-975 yılları arasında yaşamış olan Hıristiyan filozof Yahyâ b. Adî'nin bu konuda iki ayrı müstakil risalesi bulunmaktadır. Bunlardan biri, ateşin sıcaklığının ateşin cevheri olmadığını ifade eden *Makâle fî ibâne enne harârate'n-nâr leyset cevheran li'n-nâr* adlı risale olup diğeri, cismin cevher mi araz mı olduğuna dair bir tartışmayı konu edinen *Makâle beynehu ve beyne İbrahim b. Adî el-kâtib ve münâkaza fî enne'l-cism cevher ve araz* adlı risaledir. Yahyâ b. Adî'nin bu risalelerinde cevherin parçasının cevher olmadığını söylemesi ile cismin cevher olduğunu ifade etmesi onun İbn Sînâ ile ortak görüşe sahip olduğunu gösterse de iki filozof arasında farklılıklar da gözlemlenmektedir. Böylece bu tebliğde öncelikle mevcut risalelerinde cevherîlik sorununu ele alan Yahyâ b. Adî'nin Geç Antik dönem şârihleri nasıl yorumladığı üzerinde durulacaktır. Akabinde İbn Sînâ'nın *Risâle fî hatai men kâle inne'l-kemmiyye cevheriyye* adlı risalesi başta olmak üzere diğer eserlerinde cevherîlik sorununu nasıl analiz ettiği ortaya konulacaktır. Bu noktada Yahyâ b. Adî ile İbn Sînâ arasındaki farklılık ve benzerlikler tespit edilerek cevher ve araz tartışmasının süreklilik ve dönüşüm hatları zikredilecek ve nihayet Antik felsefeden İslam felsefesine cevher ve araz tartışmasının felsefî seyri ortaya konulacaktır. Böylece bu tebliğ, cevher ve araz kavramları özelinde İbn Sînâ'nın intikal eden felsefî gelenekle ilişkisini tespit etmeyi ve böylece Geç Antik dönem şerh geleneğinin İslam dünyasındaki izlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Sînâ, Yahyâ b. Adî, cevher-araz, nicelik-nitelik

YUSUF ARIKANER

Proklos'un Âlemin Kıdemine Dair Delillerinin Eş'arî Kelâmındaki Yansımaları: Eleştiriler ve Aktarım Kanalları

Bu tebliğ, Proklos'un (ö. 485) âlemin kıdemine dair geliştirdiği delillerin Eş'arî kelâmındaki yansımalarını

yansımalarını ve bu delillerin kelâm literatüründe hangi bağlamlarda ele alındığını incelemektedir. Yeni-Platoncu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Proklos, âlemin ezelîliğini temellendirmek üzere on sekiz delil ileri sürmüş, bu deliller özellikle Arapça tercümeler ve Yahyâ en-Nahvî'nin (ö. 570) reddiyesi aracılığıyla İslâm düşüncesinde tanınır hale gelmiştir. Eş'arî kelâmcıların Proklos'a yönelik ilgisi ise daha çok âlemin kıdemi-hudûsu tartışması bağlamında şekillenmiştir. Tebliğde, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den (ö. 324/936) Abdülkâhir el-Bağdâdî'ye (ö. 429/1038), Cüveynî'den (ö. 478/1085) Şehristânî (ö. 548/1153) ve Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) kadar uzanan çizgide Proklos'a yapılan atıflar değerlendirilmekte; bu atıfların Proklos'u mutlak anlamda Tanrı'yı inkâr eden bir *dehrî* olarak değil, Yaratıcı'nın (*sâni'*) varlığını kabul etmekle birlikte âlemin kıdemini savunan bir filozof olarak konumlandırdığı gösterilmektedir. Bu bağlamda özellikle Bağdâdî'nin Proklosçu görüşü *Hâlık* ve *Cevâd* isimleri etrafında tartışması, âlemin kıdemi meselesinin Eş'arî kelâmında yalnızca kozmolojik değil, aynı zamanda ilâhî isimler ve fiilî sıfatlar teorisiyle bağlantılı bir problem olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel sonuçlarından biri, Proklos'un birinci delili olan "cömertlik" delilinin Eş'arî literatürde dikkat çekici bir yankı bulduğudur. Bu delile göre Tanrı ezelde cömert olduğundan, cömertliğinin eseri olan âlemin de ezelî olması gerekir. Eş'arî kelâmcılar ise bu akıl yürütmeyi, *cûd* kavramının zorunlu bir taşma ilkesi değil, hâdis varlıklara yönelik fiilî hâdis bir taalluk olduğu düşüncesiyle reddetmişlerdir. Ayrıca fiilin ezelî olamayacağı, çünkü fiilin mahiyeti gereği meydana getirme ve hudûs anlamı taşıdığı vurgulanmıştır. Bu bakımdan Proklosçu "ezelî fiil" anlayışı, Eş'arî perspektiften kavramsal bir çelişki olarak değerlendirilmiştir. Tebliğin ulaştığı bir diğer sonuç, Eş'arî kelâmcıların Proklos'a dair bilgilerinin büyük ölçüde doğrudan Proklos metinlerinden değil, Yahyâ en-Nahvî'nin Proklos'a reddiyesi üzerinden şekillenmiş olabileceğidir. Şehristânî'nin mevcut Arapça tercümelerde bulunmayan onuncu ve on üçüncü delillere yer vermesi, onun bugün bilinen tercümelerden farklı bir aktarım kanalına dayanmış olabileceğini düşündürmektedir. Sonuç olarak Proklos'un Eş'arî kelâmındaki etkisi sınırlı fakat nitelikli bir etki olarak görünmektedir: Proklosçu kıdem delilleri, Eş'arî kelâmcılar için yalnızca reddedilecek felsefî iddialar olarak görülmemiş, aynı zamanda hudûs, yaratma, fiil, kudret, *cûd* ve ilâhî isimler gibi temel kelâmî kavramların sınırlarını belirlemek için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Proklos, Yahyâ en-Nahvî, Eş'arîler, yaratma, kıdem, hudûs

1. ULUSAL İSLAM FELSEFESİ SEMPOZYUMU
İSKENDERİYE'DEN BAĞDAT'A: GEÇ ANTİK FELSEFESİNİN İSLAM DÜNYASINA İNTİKALİ VE YORUMLANIŞI
26-27 EKİM 2026

ÇAĞRI METNİ

Akademik bir disiplin olarak İslam felsefesi, Türkiye'de uzun sayılabilecek bir geçmişe sahiptir. Felsefe bölümleri ve İlahiyat fakülteleri bünyesindeki anabilim dalları etrafında öbeklenen geniş araştırmacı kitlesi, İslam felsefesinin öğretimi yanında bu alanda zengin bir akademik üretime de öncülük etmekte, kamuoyunda alana dair ilginin ve farkındalığın oluşması ve artırılması için pek çok faaliyet gerçekleştirmektedir. Üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumların düzenlediği ulusal/uluslararası sempozyumlar, konferanslar, paneller ve çalıştaylar İslam felsefesi araştırmacılarının bir araya gelmesi için önemli fırsatlar sağlasa da tarihi ve problemleri bağlamında İslam felsefesine odaklanan ve belirli aralıklarla tekrarlanan bir ulusal sempozyumun eksikliği kendisini göstermektedir. Her şeyden önce araştırmacılar arasındaki iletişimi güçlendirmesi, ulusal ve uluslararası iş birliklerinin önünü açması ve yeni araştırma konularını gündeme getirmesi beklenecek böyle bir sempozyumun, alanın gelişimi ve geleceği açısından önemli imkânlar sağlayacağından kuşku yoktur.

Bu ihtiyaçlar ve hedefler doğrultusunda tasarlanan Ulusal İslam Felsefesi Sempozyumu, Türkiye'deki akademik İslam felsefesi çalışmalarının başlangıç noktasını oluşturan İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün öncülüğünde, her yıl Ekim ayının son haftasında İstanbul'da düzenlenecektir. Her yıl farklı bir konu etrafında düzenlenecek olan sempozyumun ilkinin başlığı İskenderiye'den Bağdat'a: Geç Antik Felsefenin İslam Dünyasına İntikali ve Yorumlanışı şeklinde belirlenmiştir.

8. yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir şekilde Yunancadan Süryaniceye ve Arapçaya aktarılan felsefe birikimi, İslam dünyasında "felsefe" denilen bir entelektüel etkinliğin oluşum ve gelişimine zemin hazırlamıştır. Platon ve Aristoteles gibi etkili filozofların eserlerinden ibaret olmayan bu birikim, söz konusu iki filozofun, özellikle de Aristoteles'in eserlerine farklı perspektiflerden yazılan zengin şerh geleneğini de yoğun bir şekilde içermektedir. İslam filozoflarının felsefe kavrayışlarında, felsefî kavram ve problemleri yorumlamalarında, aktarılan bu literatürün uzun bir süre boyunca başlangıç noktasını oluşturduğu dikkate alındığında bu ilişkinin mahiyetinin İslam felsefesi araştırmaları için önemini her zaman koruyacağı açıktır. Sempozyumda genellikle Yeni-Platoncu filozoflar tarafından sürdürülen ancak onlarla sınırlı olmayan Geç Antik dönem felsefe literatürünün İslam dünyasına aktarım yollarına, aktarılan eserler üzerinden kavram ve problemlerin intikaline ve yorumlanışına odaklanan tebliğler üzerinden bu önemli sürecin tartışılması hedeflenmektedir.

Sempozyumda ne tür konuların ele alınması hedefleniyor?

- Tercüme hareketi yoluyla İslam dünyasına aktarılan felsefî metinlerin/görüşlerin intikal yolları, tercüme yöntemleri, tercüme çevreleri
- Geç Antik dönem şerh geleneğinin İslam dünyasındaki izleri
- Kavram, problem ve disiplin özelinde İslam filozoflarının intikal eden felsefî gelenekle ilişkileri
- İslam dünyasındaki farklı felsefe anlayışlarının tarihî ve felsefî kökenleri
- Sahte eserlerin üretimi ve alımlanışı
- Arapça felsefe terminolojisinin gelişimi